

ზურაბ თვალჭრელიძე*, ნოდარ ბახტაძე, ჯიმშერ ჩხვიმიანი*****

*საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
რუსთაველის გამზირი 3, 0115, თბილისი, საქართველო
ელფოსტა: ztvalchrelidze@museum.ge

**საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი
რუსთაველის გამზირი 3, 0115, თბილისი, საქართველო
ელფოსტა: nodarbakh@yahoo.com

***საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმი
რუსთაველის გამზირი 3, 0115, თბილისი, საქართველო
ელფოსტა: juansher@live.com

**ნასოფლარ ნარლი დარაზე გამოვლენილი
შუა საუკუნეების ქართული საცხოვრებლის
უცნობი სახეობა**

შესავალი

სიმონ ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ 2004 წელს ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის მშენებარე ნავთობსადენის საქართველოს მონაკვეთის ორმოცდამეათე კმ-ზე, მარნეულის მუნიციპალიტეტის სოფ. ჯანდარის მახლობლად, ამჟამად ნარლი-დარას (ბროწეულის ხევი) სახელწოდებით ცნობილ ტერიტორიაზე მდებარე ისტორიული ნამოსახლარის შემადგენელი ნაგებობების ერთი კომპლექსის ნაშთები შეისწავლა (სურ. 1).¹ უნდა ითქვას, რომ ამ სამოსახლო კომპლექსის შემადგენელი სათავსების გამოვლენა მხოლოდ არასრულად შევძელით, ვინაიდან, სამწუხაროდ, მიწის ზედაპირიდან მეტად ძნელად შესამჩნევი ამ სამოსახლოს ნაწილი მილსადენის თხრილის გაჭრისას განადგურდა. არქეოლოგიური კვლევის დაწყებამდე მშენებელი ორგანიზაციის წარმომადგენლებმა მხოლოდ ამ დარღვეული კულტურული ფენებიდან ამოღებულ მიწაში მათ მიერ მოძიებული არტეფაქტების განსაზღვრული რაოდენობა გადმოგვცეს. ამ ნივთებს, ძირითადად კერამიკის ნაკეთობათა ფრაგმენტებს, მრავლად გააჩნიათ პირდაპირი პარა-

1 სავსე არქეოლოგიურ სამუშაოებში მონაწილეობდნენ მუზეუმის თანამშრომლები: თ. მეშველიანი (ექსპედიციის ხელმძღვანელი), ზ. თვალჭრელიძე, დ. ლომიტაშვილი, ნ. აფხაზავა ქ, ს. ბურდილაძე ქ, მ. ჯალაბაძე, ნ. ჯაყელი, ე. ქორიძე, დ. ჟვანია, გ. კილაძე (პალეონტოლოგი) და ა. გოგიაშვილი (ეთნოლოგი). ძეგლისარქიტექტურულ ფიქსაციასა და სახელოვნებათმცოდნეო კვლევას უძღვებოდა ნ. ბახტაძე.

ლელეები განვითარებული შუა საუკუნეების ქართულ განათხარ ძეგლებზე აღმოჩენილ ნაწარმთან.ამდენად, არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღნიშნული კომპლექსის ფუნქციურ-ტიპოლოგიური თავისებურებების გარკვევამდე, მისი შექმნისა და გამოყენების ეპოქის თაობაზე ჩვენ უკვე გაგვაჩნდა წინასწარი მოსაზრება.

არქეოლოგიური სამუშაოების დაწყებიდან სულ მალე, ნაგებობათა თუნდაც ნაკლებად წარმოჩენილი სივრცობრივ-გეგმარებითი ელემენტებიდან გამომდინარე, აგრეთვე მათში აღმოჩენილი არტეფაქტების ტიპოლოგიურ-ქრონოლოგიური შეფასებისა და სტრატიგრაფიული განფენის ანალიზის საფუძველზე, სავსებით ნათელი გახდა, რომ ეს კომპლექსი განვითარებული შუა საუკუნეების საცხოვრისების ერთობლიობა იყო. ის კონსტრუქციული აღნაგობით საკმაოდ განსხვავდებოდა საქართველოს ტერიტორიაზე დღემდე არქეოლოგიურად გამოვლენილი ხალხური ხუროთმოძღვრების ძეგლებისგან.

წინასწარ აღვნიშნავთ იმასაც, რომ ამ კომპლექსის არქეოლოგიური კვლევის დროს სტრატიგრაფიულად მხოლოდ ერთი სამშენებლო ფაზა გამოვლინდა. მოსახლეთა უწყვეტი ბინადრობით ის როგორც ჩანს, მთელ სოფელთან ერთად ამ საცხოვრებლის დარბევით, გადანვითა და დაანგრევით დასრულებულა. სხვადასხვა სათავსის იატაკებზე მიკვლეული ნივთიერი მასალის მიხედვით, ამ ძეგლის ფუნქციონირებას XI-XIII სს-ში ვვარაუდობთ, მისი წყობიდან გამოსვლა კი XIII ს-ის პირველ ნახევარშივე უნდა მომხდარიყო, სავარაუდოდ, საქართველოში მონღოლ დამპყრობელთა ერთ-ერთი გამანადგურებელი ლაშქრობის დროს.

ძეგლის ხუროთმოძღვრული დახასიათება და ანალიზი

ამ ნაშრომში ყურადღება აღნიშნული ძეგლის ორიგინალურ კონსტრუქციულ გადანწყვეტაზე გვსურს გავამახვილოთ ამიტომ, უპირველეს ყოვლისა, დიფერენცირებულად წარმოვადგენთ, გამოვლენილ ნაგებობათა სახელდობრ რა კონსტრუქციული დეტალები მიგვაჩნია აქამდე არქეოლოგიურად თუ ეთნოგრაფიულად დაფიქსირებული ქართული ტრადიციული საცხოვრისისათვის ტიპურად თუ უჩვეულოდ.

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ნამოსახლარის გადარჩენილ ფართობზე მიწურის² ტიპის რამდენიმე სათავსის მეტ-ნაკლები სისრუ-

2 „მიწური სახლი“ ძველი ქართული ტერმინოლოგიით მხოლოდ მიწაში მოწყობილ საცხოვრებელ ან სამეურნეო სივრცეებს აღნიშნავდა.მაგ., XIX ს-ის ცნობილი ლექსიკოგრაფი დ. ჩუბინაშვილი სიტყვა „მიწურს“ ასე განმარტავდა: „სოფელთ სახლი მიწაში“ [ჩუბინაშვილი გ. 1887:766].დაახლოებით XX ს-ის დასაწყისიდან თანამედროვე ქართულ მეტყველებასა და ზოგიერთ სამეცნიერო ნაშრომშიც ამ ტერმინის კიდევ ერთი მნიშვნე-

ლით შემონახული ნაწილები გამოვლინდა (სურ. 2,3,4,5). ეს სივრცეები, როგორც ჩანდა, თავდაპირველადვე მთლიანად, სახურავამდე, მიწის ქანში იყო ჩაჭრილი რაიმე სახის დამატებითი კედლების გარეშე. ეს ვარაუდი შემდეგ არგუმენტებს ემყარება: 1. ოთახების პერიმეტრების გაყოლებაზე ქვის კედლების მცირედი ნაშთიც კი არ დაფიქსირებულა; ესეც არ იყოს, მიწისზედა ქვის კედლები პირდაპირ მიწისქვეშა სივრცის ნაპირზე რომ ყოფილიყო ამოყვანილი, ეს მალევე გამოიწვევდა მათს ნგრევას: შემთხვევითი როდია, რომ სამხრეთ კავკასიაში აქამდე ეთნოგრაფიულად ცნობილი, მიწაში ნაწილობრივ ჩაჭრილი საცხოვრებელი თუ სამეურნეო სათავსების კედლების როგორც მიწისქვეშა, ისე მიწისზედა ნაწილები, როგორც წესი, ერთი და იმავე საშენი მასალის წყობითაა ამოყვანილი [Сумбадзе Л. 1984: 86-111]. ყოველივე ეს, ვფიქრობთ, გამორიცხავს აქ ნახევრად მიწური, მიწის ზემოთ ჩვეულებრივად ნაგები კედლებით შემოსაზღვრული საცხოვრებლის არსებობას; 2. თითოეული სათავსის იატაკის დონე გათხრებისას მიწის ყამირი დედაქანის სანყისი დონიდან დაახლოებით 1,5 მ სიღრმეზე ფიქსირდება. დაზუსტებული მონაცემებით, აღნიშნული ტერიტორია, თუ გაცილებით ადრევე არა, XX ს-ის II ნახევრის განმავლობაში მაინც, სასოფლო-სამეურნეო მიზნით ღრმად იხვნებოდა; შესაბამისად, სათავსების შემომსაზღვრავი მიწის კედლების ზედა ნაწილები ამ აგარაული საქმიანობისას დაზიანდებოდა (ეს კარგად ჩანს IV სათავსის დასავლეთ კედელში – აქ გამოკვეთილ თახჩებს ზედა შემომსაზღვრავი ნაწილები „ნაცლილი“ აქვს). ესეც არ იყოს, ამ საცხოვრებლების მოწყობის ხანაშივე, დედაქანში სივრცეების ჩაჭრამდე, მათ მალლა მიწის ჰუმუსოვანი ნიადაგიც ხომ ექნებოდათ ასაღები; ამდენად, საცხოვრებლების მოწყობისას ამ სათავსთა კიდეებში მიწის ჩაჭრა დამატებით კიდევ 50 სმ-მდე სიღრმეზე უნდა ვივარაუდოთ, რაც დაახლოებით 2 მ-ს აღწევს. აქ გასათვალისწინებელია შემდეგი გარემოება: წინასწარვე სავარაუდო იყო და გათხრების შედეგად გამოვლენილმა მატერიალურმა ნაშთებმაც დაადასტურა, რომ საცხოვრებელი კომპლექსის შემადგენელ ყოველ სათავსს, განურჩევლად მათი დანიშნულებისა, ხის კონსტრუქციებზე დაყრდნობილი მიწურისვე სახურავი

ლობა დამკვიდრდა – მიწურ სახლებს უწოდებენ მიწის ზედაპირზე ქვის კედლებით ნაგებ ერდო-გვირგვინიან, მიწატეკპნილი ბანით გადახურულ ძველებურ ხალხურ საცხოვრებელ ნაგებობებსაც. ასეთი გაიგივება, რა თქმა უნდა, არასწორია: როგორც ჩანს, ეს იმით იყო გამოწვეული, რომ უკვე იმხანად ნამდვილ მიწურებში საქართველოს სოფლების მოსახლეობა პრაქტიკულად აღარ ბინადრობდა, სამაგიეროდ, ჯერ კიდევ აქტიურად გამოიყენებოდა მიწის ბანით გადახურული და მიწის იატაკიანი, დამჯდარი პროპორციების, ხშირად მიწის ფერდობში ნაწილობრივ შეჭრილი, ქვის ნაგებობანი, რომლებიც ვიზუალურად მიწურის ასოციაციას იწვევდა; არადა, ეს ვითომცდა „მიწური“ სახლები, კონსტრუქციული თუ ესთეტიკური თვალსაზრისით, არცთუ იშვიათად ქართული ტრადიციული ქვის საცხოვრებლების ბრწყინვალედ გადანყვებილი ნიმუშებია – მათ აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობა „დარბაზებად“ მოიხსენიებდა, ანუ დიდებულთა სამყოფლებს აღარებდა.

გააჩნდა (დანვრილებით იხ. ქვემოთ). დიდია ალბათობა იმისაც, რომ ასე თუ ისე მნიშვნელოვან ყოველ ოთახს ჭერში თუნდაც პრიმიტიული გვირგვინისებრი კონსტრუქციები და ერდოები ჰქონოდა დატანებული – ლოგიკურადაც და ქართული თუ მახლობელი რეგიონების მსგავსი აღნაგობის საცხოვრებლების კვლევის შედეგების გათვალისწინებით [Чубинашвили Г. 1970: 17-32; ჩიქოვანი თ. 1967: 12-42; ჩიტაია გ. 1997: 187-195 და სხვ.], გამორიცხულია, რომ ამ მიწურკედლებიან საცხოვრებელ სივრცეებს განათებისა და ვენტილაციის სხვა, ალტერნატიული, წყაროები ჰქონოდა. შესაბამისად, ამ მიწურ სათავსთა კედლებისპირა სიმაღლეს – 2 მ-ს სახურავის ხის ჰორიზონტული კონსტრუქციების მიწისგან იზოლაციისთვის საჭირო ქვის თუნდაც თითო წყობის და მათზე გადახურვის მზიდი, გრძივი კოჭების სავარაუდო სიმაღლესაც თუ დავუმატებთ, გამოდის, რომ აღნიშნულ მიწურ ოთახთა სიმაღლე კედლებთან 2,5 მ-ს აღწევდა; რაც შეეხება ცენტრალურ, გვირგვინული კონსტრუქციების ნებისმიერ, თუნდაც ყველაზე პრიმიტიული სახეობებით გადახურვების ადგილებს, სათავსების სიმაღლე აქ, დიდი ალბათობით, 3 მ-ს საკმაოდ გადააჭარბებდა. ამრიგად, ვგონებთ, ცხადია, რომ ჩვენ მიერ შესწავლილი საცხოვრებელი კომპლექსის ოთახები მთლიანად მიწური იყო და არა ნაწილობრივ თუ სანახევროდ მიწაში ჩაჭრილი.

ამ სათავსების „სრულ“ მიწურულ აღნაგობას ხაზს იმიტომ ვუსვამთ, რომ წარმოვაჩინოთ მათი განსხვავება არქეოლოგიური ძეგლებიდან თუ ეთნოგრაფიული მასალებიდან დღემდე ცნობილი ქართული ბანიანი საცხოვრისებისგან. რელიეფების კლდოვანი ან მკვრივი, ყამირ-მინიანი აგებულობის დაფერდებებში სანახევროდ შეჭრილი ხალხური დარბაზები აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველოს არც ერთი პროვინციისთვის არაა უცხო – ისინი მრავლადაა დადასტურებული როგორც შუა საუკუნეების არქეოლოგიურად შესწავლილ ნასოფლარებზე, ისე 1-2 სს-ის წინანდელ ეთნოგრაფიულ ყოფაში (აღარაფერს ვამბობთ მთლიანად, გვირგვინ-ერდოიანად, კლდეში ნაკვეთ სახლებზე, რომლებიც ჯერჯერობით თითო-ოროლა ნიმუშის სახითაა დაფიქსირებული საქართველოში [ბახტაძე ნ. 1997: 32-33]. ძირითადი განსხვავება ამ „ნახევრადმიწურ“ და ჩვენ მიერ აქ წარმოდგენილ „ერთიანად მიწურ“ დარბაზებს შორის არსებითია – ფერდობებში ზურგებით შეჭრილი დარბაზების მიწის ქვეშ მოქცეულ ნაწილებს უმეტესწილად ქვის წყობიანი კედლები გააჩნიათ [Сумбадзе Л. 1984: 220-222]; მათი ასეთი აღნაგობა, განსხვავებით ნარლი დარას მიწური დარბაზებისგან, იძულებითი ეკონომიურობითა და საშენი მასალის დეფიციტით არაა განპირობებული (თუმცა, გვხვდება ე.წ. კომბინირებული ვარია-

ციებიც, მაგალითად, ცნობილი დარბაზი ჭაჭკარიდან, რომლის ძირითადი მოცულობა მყარი აგებულების ფერდობშია გამოკვეთილი და ქვის კედლებს იქ დიდწილად ინტერიერის მოპირკეთების ფუნქცია ჰქონდა [Сумбадзе Л. 1984: таб. 47]).

ჩვენ მიერ არქეოლოგიურად შესწავლილ ძეგლზე კარგად დაფიქსირდა განვითარებულ შუა საუკუნეებში ქვემო ქართლსა, თუ, ზოგადად აღმოსავლეთ საქართველოში საკმაოდ გავრცელებულ ამ ტიპის მიწურ დარბაზთა კიდევ არაერთი კონსტრუქციული თავისებურება, აგრეთვე მათში ბინადართა ცხოვრების წესისათვის დამახასიათებელი საყოფაცხოვრებო თუ სამეურნეო საქმიანობის დეტალები.

ძეგლზე გამოვლენილ სამშენებლო-კონსტრუქციულ ხერხთაგან გამოვყოფთ რამდენიმე არსებით მომენტს, მაგალითად, ყოველი სათავსის კედლების გასწვრივ, მათთან მიჯრით, განსაზღვრული ინტერვალით აღმოჩენილი წრიული მოხაზულობის, მეტ-ნაკლებად განსხვავებული დიამეტრის ორმოები და ზოგიერთში შემორჩენილი დანახშირებული ხის კვალი მიგვანიშნებს იმაზე, რომ ეს ფოსოები მიწური კედლებისა და სახურავის კონსტრუქციების საყრდენ-გასამაგრებელი ხის მრგვლოვანი კვეთის ბოძების (წვრილი მორების) მყარად დასაფიქსირებელი ბუდეებია (სურ. 2,3,4,5); ანუ, მათში ჩამაგრებულ დგარებს ორმაგი დანიშნულება გააჩნდათ: სათავსთა მიწის კედლების ზედაპირების ჩამოშლის შეჩერება და გადახურვის ხის კონსტრუქციების ვერტიკალურად ქვემოთ მიმართული სიმძიმის ძალებისადმი მდგრადობის შენარჩუნება (მით უმეტეს, რომ ამ კერძო შემთხვევაში გადახურვის მზიდი კოჭები კიდეებში ქვის მტკიცე კედლებს კი არ ეყრდნობოდა, არამედ გაცილებით ადვილად შლად გრუნტს). შესაძლოა, ამავე მიზეზის გამო, აღნიშნული ხის ვერტიკალური დგარებიც და ცენტრალური საყრდენებიც (პირობითად დედაბოძები) ლპობის საშიშროებისაგან დამცავ, პირდაპირ იატაკზე დაწყობილ ქვის „ბალიშებს“ კი არ ეყრდნობა (ისევე, როგორც ჩვენთვის ეთნოგრაფიული სინამდვილიდან ცნობილ ქვის ბანიან სახლებში), არამედ საკმაოდ ღრმა ორმოებშია ჩამაგრებული და საყრდენი ქვის ბალიშებიც ამ ორმოების ფსკერებზეა დატანებული.

მილსადენის თხრილის სამხრეთით არასრულად შემორჩენილი I სივრცე (სურ. 4), როგორც ჩანს, სანიტარული და თბოიზოლაციური თვალსაზრისით განსაკუთრებით კეთილმოწყობილი, საცხოვრებელი დანიშნულების სათავსის ნაწილია, რადგან შიგნიდან ბჟენარევი გაჯის ბათქაშით ყოფილა მოლესილი. ზოგიერთ ადგილზე გრუნტის კედლების ვერტიკალუ-

რად ჩაჭრისას გაჩენილი უნებლიე შეზნექილობანი შელესვამდე კირის ხსნარით შეკავშირებული წვრილი ქვის წყობებით ამოუვსიათ. სათავსის თიხატკეპნილი იატაკიც მოკირწყლული (მოლესილი) ყოფილა სანიტარული მიზნით. ამ სათავსის სამხრეთი კედელი განსხვავებული კონსტრუქციისაა – ის რიყის სხვადასხვა ზომის, ძირითადად, მომცრო ქვებითა და კირის ხსნარით ნაგები, კირითვე შელესილი ტიხარია, რომლის საშუალებითაც დიდი მიწური სივრცე ოთახებადააგაყოფილი.

I სათავსის იატაკის სხვადასხვა ფართზე დაფიქსირდა განსხვავებული დიამეტრის წრიული ფოსოები, რომელთაგანაც ყველაზე მოზრდილები სახურავის ხის კონსტრუქციების საყრდენი დამხმარე ვერტიკალური ბოძების ჩასამაგრებლად უნდა ყოფილიყო გამოყენებული. სათავსის ამ ნაწილში არ გამოვლენილა განსაკუთრებით მძლავრი ვერტიკალური საყრდენი ბოძის ნაშთი ან იატაკში მისი ჩასამაგრებელი ფოსო, რომელიც ამ ოთახის გადახურვის კონსტრუქციების დედაბოძად შეიძლება მიგვეჩნია. გამორიცხული არაა, რომ ამ ოთახის ცენტრალურ, მშენებელთაგან დაზიანებულ, ნაწილში ყოფილიყო შემონახული დედაბოძის იატაკში ჩასამაგრებელი ბუდე და, შესაძლოა, თვით ამ ვერტიკალური ხის კონსტრუქციის ფრაგმენტებიც. განსაკუთრებით საყურადღებოა, რომ ამ სათავსის ჩრდილო-დასავლეთ კიდეში, იატაკის დონეზე, აღმოჩნდა კატასტროფისა და თანმდევი ხანძრის დროს სახურავის ხის კონსტრუქციებიდან ჩამოშლილი დანახშირებული კოჭების ერთობლიობა. ისინი ადგილზე ერთმანეთზე ურთიერთმართობულად გადაჭდობილად ყოფილა დამაგრებული. გადახურვის კოჭების ასეთი ურთიერთმიმართება ალბათ იმაზე უნდა მიგვანიშნებდეს, რომ ისინი ამ სათავსის ჭერში მოწყობილი, ტრადიციული ქართული დარბაზული საცხოვრებლებისთვის ძალზე დამახასიათებელი, მართკუთხა, პარალელურგვერდებიანი, გვირგვინული გადახურვის კონსტრუქციის ფრაგმენტებია [Сумбадзе Л. 1984: 141-5, рис. 4].

ამ სათავსის იატაკში, სამხრეთის კედლიდან დაახლოებით 2 მ-ის დაშორებით, ჩაჭრილი აღმოჩნდა სამი მოზრდილი ხაროს – დაახლოებით 40-დან 80 სმ-დე დიამეტრისა და 1 მ-მდე სიღრმის ნაშთები. ხაროების კედლები მთლიანად მოლესილი ყოფილა კირნარევი გაჯით. ამ ხაროების დანიშნულება ნათელია – ისინი, უთუოდ, კვების პროდუქტების მარაგის შესანახი საცავები იქნებოდა. მათი შელესილობის არაჰიდროიზოლაციური სტრუქტურა გამორიცხავს ამ ორმოების წყლის რეზერვუარებად გამოყენებას.

I სათავსის სამხრეთის ტიხრული კედლის აღმოსავლეთ ბოლოში დატანებული ღიობით შედიოდნენ II ოთახში. ეს სათავსი, აგრეთვე კედლების გაყოლებაზე ბოძებითაა განწყობილი და გაჯით შელესილი. ამიტომ ისიც საცხოვრებელი დანიშნულებისა უნდა იყოს. მის იატაკზე მხოლოდ სახურავის ხის კონსტრუქციების დასამაგრებელი ვერტიკალური დგარების ჩასამაგრებელი ორმოები დაფიქსირდა, სურსათის შესანახი ხაროები და სხვა საყოფაცხოვრებო მოწყობილობების ნაშთები კი არ გამოვლენილა. გარდა ამისა, აღსანიშნავია, რომ მის იატაკზე, I ოთახისგან განსხვავებით, სურსათის შესანახი დერგებისა და სამზარეულო ჭურჭლის ფრამენტებიც არ აღმოჩენილა. სწორედ ამიტომ შეიძლება დავუშვათ, რომ ამ ოთახს განსხვავებული ფუნქცია, მაგალითად, საძინებლის დანიშნულება გააჩნდა.

რაც შეეხება III სათავსს, მისი ინტერიერის კედლები არც სადგარი ბოძებით ყოფილა გამაგრებული და არც გაჯით ყოფილა შელესილი; შესაბამისად, პირველივე შეხედვით, ეს მოზრდილი, მაგრამ სანიტარული თვალსაზრისით გაცილებით კეთილმოწყობილი, სივრცე უფრო დამხმარე-სამეურნეო სათავსის შთაბეჭდილებას ტოვებდა. ამ მოსაზრებას თითქოს ის გარემოებაც ეთანხმება, რომ აღნიშნული სივრციდან დასავლეთით შეჭრილ უბეში შეგროვებული და დალაგებული შემის კვალიც დადასტურდა. სავარაუდოდ, აქ შემის მარაგის საცავთან, ე.წ. საჩხებთან უნდა გვეკონდეს საქმე. ასეთ შემთხვევაში ისმის კითხვა, თუ რა დანიშნულებით შეიძლებოდა გამოეყენებინათ ამ სივრცის ძირითადი ნაწილი. თუ ქართული ხალხური დარბაზული ტიპის სამოსახლო კომპლექსთაგან ცნობილ ეთნოგრაფიულ პარალელებს მოვიშველიებთ, მაგალითად, სამცხე-ჯავახური, თრიალეთური დარბაზოვნების გეგმარებას [ჩიქოვანი თ. 1967: 76,91], შესაძლოა ამ ვრცელ სათავსში გლეხური მეურნეობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი კომპონენტის – საქონლის სადგომის, ბოსელის ნიშნები ვივარაუდოთ. უმთავრესი მსგავსება ისაა, რომ, ჩვეულებრივ, ქვით ნაგებ დარბაზოვნებში საქონლის სადგომები, ე.წ. ახორები საცხოვრებელ დარბაზებზე დიდი ფართისაა, ახასიათებთ წაგრძელებული ფორმა და ისინი დარბაზოვნის საცხოვრებელ სექტორებთან საკმაოდ ახლოსაა განლაგებული. საყურადღებოა, რომ ნარლი დარას კომპლექსის გათხრისას სწორედ ამ პირობით ბოსელთან დაფიქსირდა ჩასასვლელი პანდუსი მიწის ზედაპირიდან: საქონლის მიწურ ბოსელში ჩასასვლელ-ამოსასვლელ გზას ხომ, უთუოდ, დახრილი სიბრტყის სახე უნდა ჰქონოდა.

ცხადია, მიწურ საცხოვრებელში მხოლოდ ადამიანთა ჩასასვლელად საფეხურიანი კიბის გამართვა უფრო მიზანშეწონილი იქნებოდა, სა-

ვარაუდოდ, ასეთი საფეხუროვანი ჩასასვლელები ამ კომპლექსის ამჟამად განადგურებულ ნაწილში იქნებოდა მოწყობილი, კედლებთან ახლოს, მიწური სივრცეების გარეთ ან უშუალოდ მათ, ფარგლებში (შესაძლოა, მათ ბანურ სახურავში დატანებული „ლუკის“ სახეც ჰქონოდათ). აქვე უნდა გავიხსენოთ ის გარემოება, რომ საქართველოს მეზობელ რეგიონებში დადასტურებულ უძველეს ერდოიან მიწურ საცხოვრებლებში სწორედ საქონლის ჩასასვლელად ეწყობოდა ნაკლებად დახრილი პანდუსები, თორემ ადამიანები მიწურ ოთახებში მოსახვედრად ზოგჯერ დარბაზოვნის ერთ-ერთ განაპირა ერდოზე მიდგმული კიბით სარგებლობდნენ [ჩიქოვანი თ. 1967: 218]. იყენებდნენ თუ არა ნარლი დარას მიწური დარბაზოვნების ბინადარნი გარე სამყაროსთან ასეთი კავშირის საშუალებას, ჯერჯერობით ძნელი სათქმელია.

IV სათავსი რამდენადმე განსხვავებული კონსტრუქციით ხასიათდება. მისი მიწური კედლები, მართალია, საყრდენი ბოძებითვეა გამაგრებული, მაგრამ კედლები აქ შეებათქაშებული არ ყოფილა. ნაცვლად ამისა, როგორც ჩანს, მიწის ჩამოშლის შესაჩერებლად კედლები ხის ნედლი ტოტებით წნული ლასტებით იყო დაფარული (ამ სანიტარული დანიშნულების წნული მოწყობილობების დანახშირებულ კვალს კედლების მახლობლად მრავლად მივაკვლიეთ). იატაკი ამ სათავსში თიხით ყოფილა მოტკეპნილი, რითაც ეს ოთახი აგრეთვე განსხვავდება მოკირწყლულ იატაკებიანი I და II სათავსებისგან. ზედ იატაკზე, ნაქცეულ პოზიციაში, დაფიქსირდა მძლავრი, მრგვალი კვეთის (30 სმ-მდე დიამეტრის) დანახშირებული ბოძი, დიდი ალბათობით – დედაბოძი; იქვე აღმოჩნდა მის ზედა ნაწილზე დასამაგრებელი მოწყობილობა – თავხე, რომელიც ქართულ ხალხურ ხუროთმოძღვრებაში ჭერის სამაგრი გრძივი კოჭიდან ბოძზე სიმძიმის გადასანაწილებლად გამოიყენებოდა [ჩიქოვანი თ. 1967: 56]. განათებისა და ვენტილაციის სხვა წყარო ვერც ამ მიწურ სათავსს ექნებოდა. ამიტომ, ბუნებრივია, ვივარაუდოთ, რომ აღნიშნულ დედაბოძსა და პერიმეტრზე განლაგებულ კარკასის ბოძებზე დაყრდნობილ ბანური გადახურვის კონსტრუქციაში მოხერხებული ერდოც იქნებოდა გათვალისწინებული. ეთნოგრაფიულად დადასტურებული ტრადიციული ქართლური დარბაზების გეგმარებისა [Чубинашвили Г. 1970: 24,27,29] და ამავე კომპლექსის I სათავსში აღმოჩენილი გვირგვინული გადახურვის ფრაგმენტების გათვალისწინებით, უსაფუძვლო არ იქნება წარმოვიდგინოთ, რომ ამ სათავსის განადგურებულ ფართობზე მეორე დედაბოძიც იყო აღმართული; ამ ორ დედაბოძზე გადებულ დირეებზე, დიდი ალბათობით, რამდენიმე საფეხურიანი გვირგვინიც იქნებოდა მოწყობილი, თუნდაც, მეზობელი სათავ-

სის ანალოგიურად მართკუთხა, პარალელურად დაწყობილი კოჭებით (სურ. 6). ამავე სათავსის იატაკზე, სხვადასხვა ადგილზე, დაფიქსირდა აღნიშნულ ცენტრალურ სადგარ ბოძზე გაცილებით ნაკლები სისქის მრგლოვანი კვეთის ძელების ფრაგმენტები, აგრეთვე დანახშირებული ხის ფიჩხისებრი ტოტებისა და ვაზის ლერწების (წალამის) მრავლობითი ნაშთები. შესაბამისად, კვლავ ეთნოგრაფიული პარალელების მოშველიებით, სავარაუდოა, რომ ამ სათავსშიც ვერტიკალურ დედაბოძსა და თავზე დაყრდნობილ ცენტრალურ ძელზე (დირეზე) მიჯრით დალაგებულ ფიცრებზე თიხატკეპნილის მოწყობამდე დაწყობილი იქნებოდა წვრილი ტოტებისა და ვაზის ლერწების კონები [ჩიტაია გ. 1997: 190].

დედაბოძის დასავლეთით, იატაკის დონეზე ოდნავ მაღლა, შემოიხაზა წრიულთან მიახლოებული ფორმის, ადგილზე კარგად გამომწვარი თიხის კერის კონტურები. მასში ნაცრის მძლავრი ფენა დადასტურდა, რაც ხანგრძლივად დანთებულ ცეცხლზე მეტყველებს. ამ დარბაზის სამხრეთ-დასავლეთი კედლის ზუსტად შუა ნაწილში შეჭრილი იყო ინტერიერისკენ ვიწრო ლიობით გახსნილი, წრიული მოხაზულობის, დაახლოებით 60 სმ დიამეტრიც, ნიშა, რომლის ძირიც სათავსის იატაკიდან 1 მ-მდე ყოფილა ჩაღრმავებული მიწაში. ჩვენი აზრით, ეს მოწყობილობა საცხოვრებლის ბინადართა მოსახმარი კვების პროდუქტების გრილად შენახვისთვის განკუთვნილი საკუჭნაოა. მსგავსი საკუჭნაოები მრავლადაა დაფიქსირებული სამხრეთ საქართველოს ტრადიციულ საცხოვრებლებში და მას სპეციალური სახელით – „საციოთი“ მოიხსენიებდნენ [გაფრინდაშვილი გ. 1957: 18]. ამ ოთახის სამხრეთ-დასავლეთ კედელში შეჭრილი ყოფილა მართკუთხა მოხაზულობისა და საკმაოდ ტევადი ორი თახჩა (წალო), რომლებიც, დიდი ალბათობით, ხის თარაზული ტიხრებით თაროებად იყო დაყოფილი და საცხოვრებლის ბინადართა საყოფაცხოვრებო ნივთების შესანახად გამოიყენებოდა.

ჩვენი აზრით, ამ მიწურ დარბაზთა განხილულილი ფუნქციური დანაწევრება, ცხოვრების სავარაუდო საყოფაცხოვრებო-სანიტარული პირობები და მოხერხებული დამხმარე მოწყობილობები იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ამ მიწურთა ბინადარი მოსახლეობა სულაც არ ყოფილა განსაკუთრებულად დაბალი სოციალური ფენის წარმომადგენლები. თუმცა, იმ დაშვებას, რომ ასეთ საცხოვრებლებს უკიდურესად ღატაკი, დესოციალიზირებული მოსახლეობა აფარებდა თავს, ის არგუმენტებიც აბათილებს, რომ კომპლექსში დაფიქსირებულია მიწათმოქმედი კომლის შესატყვისი ბიო და სხვა არტეფაქტები, აგრეთვე საყოფაცხოვრებო დანიშნულების ნივთების ისეთივე ხარისხისა და ასორტიმენტის ნაწარმი,

რაც აღმოსავლეთ საქართველოს მრავალ ყველა ნიშნით ეკონომიკურად საკმაოდ დანინაურებული სოფლის მეურნე მოსახლეობის საბინადროება-შია დადასტურებული არქეოლოგიური გათხრებისას.

ნასოფლარ ნარლი დარაზე ცხოვრების ქრონოლოგიური ფაზების განსაზღვრა არქეოლოგიურად მოპოვებული არტეფაქტების მიხედვით

ნასოფლარ ნარლი დარას ამ საცხოვრებელი კომპლექსის მილსადენის მშენებელთაგან ხელუხლებელი, უძრავი ფენების გათხრებისას საყოფაცხოვრებო ნივთიერი მასალა (უმთავრესად, კერამიკის ნაკეთობების ფრაგმენტები), როგორც წესი, მოპოვებულ იქნა მხოლოდ 2 სტრატოგრაფიულ მდგომარეობაში: ა) აღნიშნული საცხოვრებელი თუ სამეურნეო სათავსების იატაკების ჰორიზონტებზე, ნაცრისა და ნახანძრალი ნახშირის მეტ-ნაკლებად შემცველი მიწის ფენის ქვედა შრეებში; ბ) ამავე სათავსთა ფუნქციონირებისას მათს იატაკებში მოწყობილ, სხვადასხვა დანიშნულების სამეურნეო ორმოების ფსკერებზე. გათხრების შედეგად არ დადასტურებულა იმაზე მიმანიშნებელი არც ერთი ფაქტი, რომ ამ კომპლექსში რაიმე მიზეზის გამო ცხოვრება შეწყდა და დროის განსაზღვრული ინტერვალის შემდეგ იგივე სათავსები ხელმეორედ გამოიყენეს საცხოვრებლად. გათხრებისას კომპლექსის სათავსებში არც მათს ბინადართა ცხოვრების უწყვეტი პერიოდის განმავლობაში ჩატარებული რამდენადმე მნიშვნელოვანი რეკონსტრუქციების კვალი დადასტურებულა. მაგალითად, მიწური კედლების მოლესილობის რამდენჯერმე აღდგენა, სამეურნეო ხაროების გაუქმება, ტიხრების გადაადგილება და ა.შ. ამრიგად, ჩვენ მიერ შესწავლილი საცხოვრისების კომპლექსი ცალსახად ერთი ქრონოლოგიური ფენიანის ძეგლია. შესაბამისად, განათხარ ფართებზე *in situ* მდგომარეობაში ნივთები მხოლოდ ორი ვითარების შედეგად იყო შემორჩენილი: 1. ცხოვრების მიმდინარეობის დროს წყობიდან გამოსული ნივთების ფრაგმენტების იატაკის მოტკეპნილობებსა და სამეურნეო ორმოებში შემთხვევით მოხვედრის წყალობით; 2. მტრის მიერ სოფლის აკლებისას ამ სამოსახლოში მომხდურისათვის წინააღმდეგობის განევის დროს, ჩვეულებრივ თახჩებსა და სხვა სპეციალურ ადგილებში განლაგებული ნივთების დაზიანებისა და იატაკზე მიმოფანტვის შედეგად, რასაც, საბოლოოდ, საცხოვრისის გადანვა, სახურავის ჩამოქცევა და არტეფაქტების ჩვენ წინაშე წარმოჩენილი სახით დაფიქსირება მოჰყვა.³

3 უნდა ითქვას, რომ ძეგლის გათხრისას მტრის მიერ ამ სოფლის მოულოდნელად დარბევა-გადაწვაზე მიმანიშნებელი შემდეგი გარემოებაც გამოიკვეთა: დაახლოებით იატაკთა დონეებზე, დანახშირებული ხის კონსტრუქციებისა და საყოფაცხოვრებო ნივთების ფრაგმენტების გარემოცვაში, ადამიანების ნეშტების ნაწილებიც აღმოჩნდა, ოღონდ გაბ-

ცხადია, უნდა ვივარაუდოთ, რომ, თავდაპირველად, ამ ორგვარ სტრატეგიაში ვითარებაში უნდა ყოფილიყო განფენილი ჩვენ ხელთ არსებული ნივთიერი მასალის ის ნაწილიც, რომელიც ექსკავატორით ამოღებული მიწის აღრეულ ფენებში იქნა შეგროვებული მილსადენის მშენებელთაგან ან მოგვიანებით, უძრავი არქეოლოგიური ფენების გათხრების დაწყებამდე, ჩვენ მიერვე (ამჯერად უკვე ზუსტი, თუმცა, პრაქტიკულად აღარაფრის მომცემი კოორდინატული ფიქსაციით).

ვნახოთ, როგორ განისაზღვრა ტიპოლოგიურად და ქრონოლოგიურად ნასოფლარ ნარლი დარას ამ საცხოვრებელი კომპლექსის როგორც უძრავი, ისე აღრეული კულტურული ფენებიდან მოპოვებული, აღნიშნული ერთფაზიანი ცხოვრების განმავლობაში მოხმარებული ნივთიერი მასალა ქართულ მეცნიერებაში დღეს დამკვიდრებული კლასიფიკაციის მიხედვით. წარმოვადგენთ აღნიშნულ სათავსებში მიკვლეულ ყველაზე ტიპურ ან განსაკუთრებით საყურადღებო ნაკეთობების აღწერა-ჩამონათვალს ჩვენი დაკვირვებითურთ მათი ფუნქციური და ქრონოლოგიური კუთვნილების შესახებ.

ამ საცხოვრებელი კომპლექსის არქეოლოგიური კვლევის შედეგად მოპოვებული ნივთიერი მასალა, უმთავრესად, თიხის ნაწარმია. ეს ნაკეთობანი მოუჭიქავი და მოჭიქული ჭურჭლითაა წარმოდგენილი. ისევე, როგორც განვითარებული შუა საუკუნეების არქეოლოგიურად შესწავლილ ყველა სამოსახლოზე, მოუჭიქავი თიხის ნაწარმი გაცილებით ჭარბობს მოჭიქულს. თავის მხრივ, მოუჭიქავი კერამიკა მოიცავს როგორც უბრალო, ფერადკეციანი და რუხკეციანი სამზარეულო ჭურჭლის, ისე წერნაქით დაფარული, შეღებილი და მოხატული სუფრის ჭურჭლის ფრაგმენტებს. უბრალო, ფერადკეციანი ჭურჭელი სხვადასხვა დანიშნულების, ფორმისა და ზომის ნიმუშებითაა წარმოდგენილი. ესენია: ქვევრების, ქოცოების, დერგების, ქოთნების, ჩაფების, დოქების, ხელადების, ჯამების, თასების, ჭრაქებისა და სხვა დანიშნულების ჭურჭლის მეტ-ნაკლები სისრულით შემორჩენილი ნიმუშები და ფრაგმენტები.

კომპლექსის განათხარ ნაწილში მოპოვებული ქვევრები და ქოცოები საშუალო და მომცრო ზომის ყოფილა (დიდი ქვევრებით განყოფილი მარანი ამ მიწათმოქმედ, უთუოდ, მევენახეობითაც დაკავებულ, კომლს, აღ-

ნეულად მაგ., თავის ქალები, ბარძაყისა და წვივის ძვლები ერთმანეთისგან მოშორებით დაფიქსირდა. ეს ადამიანები, სავარაუდოდ, თავდაცვითი ბრძოლის დროს დაუზოცავთ; მთელ ამ მხარეში დატრიალებული ტრაგედიის შემდეგ დაუმარხავი გვამები სახლების ბანებზე საკმაო ხანს დარჩენილა ჩაკეცილ მდგომარეობაში და ჩონჩხებად ქცეულა. მხოლოდ განსაზღვრული დროის შემდეგ, გადამწვარი და მიტოვებული სახლების სახურავების ჩამოქცევისას, მოხვდა მათი ნაწილები იატაკზე და ამიტომაც მიმოიფანტა.

ბათ, დანამდვილებით გააჩნდა, მაგრამ ის, შესაძლოა, ამავე კომპლექსის ხელუხლებელ ფართშია მოქცეული ან საცხოვრებლისგან დამოუკიდებლად, მაგ., ვენახის მახლობლად). გვხვდება როგორც სადა, ისე ჰორიზონტული, რელიეფური რგოლებით შემკული ეგზემპლარების ფრაგმენტები (ტაბ. I). ამ ტიპის ქვევრებს პარალელები ეძებნება განვითარებული შუა საუკუნეების საქართველოს მრავალი არქეოლოგიური ძეგლის განათხზარ მასალაში (დმანისი, გუდარეხი და სხვ. [ჯაფარიძე ვ. 1956: 17-18; მუსხელიშვილი ლ., ხიდაშელი შ... 1954: 98], რის საფუძველზეც ისინი XI–XIII სს-ით თარიღდება.

შესწავლილ ძეგლზე მიკვლეული ქოთნები, ძირითადად, ყავისფერკეციანია, განიერპირიანი, დაბალყელიანი და განიერმუცლიანი (ტაბ. II). განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია აქ დამჯდარი პროპორციის რამდენიმე ნიმუშით წარმოდგენილი ქვაბქოთნები, რომლებსაც მუცლის ზედა ნაწილსა და ყელზე წვრილი, რელიეფური, პარალელური ზოლები შემოუყვება; მათს ყელსა და მუცელზე წყვილი ყურია მიძერწილი, რომელთა ზედა ნაწილები რელიეფურად აზიდული, „კვირტისებრი“ ორნამენტითაა შემკული (ტაბ. II-3, 7, 8). ამ ტიპის ნაკეთობათა დამზადება-მოხმარება საქართველოში XII–XIII სს-ში ფართოდ იყო გავრცელებული [ბახტაძე ნ. 2007: 149].

კომპლექსის სხვადასხვა სათავსის იატაკის დონეზე აღმოჩნდა სითხის ჩასასხმელი თიხის ჭურჭლის – დოქების ფრაგმენტები. ისინი ყავისფრად ან მონითალოდაა გამომწვარი, აქვთ კვერცხისებრი მუცელი, ვინრო, მაღალი ყელი; შესქელებულ ტუჩთან და მუცელზე მიძერწილია ოვალურგანიკვეთიანი ყურები (ტაბ. III-3, 4, 5). აქვე აღმოჩნდა ვინრო, დაბალყელიანი და მოზრდილი ჩაფის ნაწილები (ტაბ. III-6). ამ ნაკეთობებსაც მრავალი ანალოგი მოეძებნა XII–XIII სს-ის ქართული არქეოლოგიური ძეგლების მასასთან [ჯაფარიძე ვ. 1956; ჭილაშვილი ლ. 1975; ლომთათიძე გ. 1988 და სხვ.]

განსაკუთრებით საყურადღებოა მინური საცხოვრებელი კომპლექსის II სათავსის იატაკზე აღმოჩენილი ღია მოყავისფროდ გამომწვარი კერამიკის ნაკეთობა (საინვ. №5-2014/120), რომელსაც პირდაპირი ფუნქციურ-ტიპოლოგიური ანალოგი საქართველოში მოპოვებულ შუა საუკუნეების ცნობილი თიხის ნაწარმთან არ გააჩნია (ტაბ. III-1). ეს ძირისკენ ნაკვეთილი, წაგრძელებული, სფეროსებური, უხეშად განლექილკეციანი თიხისგან დამზადებული ნივთი სანახევროდ სამეთუნეო მორგვზე ყოფილა ამოყვანილი ჯამისებურად, ზედა „ნახევარსფერო“ კი ხელითაა ნაძერწი არცთუ განაფული ხელით და გუმბათისებურადაა შეუღლებული ქვედა ნაწილთან. საბოლოოდ კი, გამონვამდე, ამ ყოველი მხრიდან დახ-

შულ გარსზე ზემოდან სახელური მიუძერწავთ, მუცელზე დიდი წრიული ლიობი ამოუკვეთავთ, მოპირდაპირე მხარეზე კი – 5 წვრილი ნახვრეტი.

მისი აღნაგობიდან გამომდინარე, ნათელი იყო, რომ ეს ნივთი კვების პროდუქტების თუ სასმელი სითხის შენახვა-მოხმარებისთვის ან დამზადებისთვის არ იყო განკუთვნილი, თუმცა, მისი დანიშნულება, თავდაპირველად, განსჯის საგანი გახდა. საბოლოოდ, ეს პრობლემა იმ მოსაზრების სასარგებლოდ გადაწყდა, რომ თიხის ეს ნაკეთობა ფარანია. ფართო, წრიული ლიობიდან მასში, ალბათ, სანთელს ან მომცრო ჭრაქს დგამდნენ, რომელიც ამავე ლიობიდან გამოსცემდა მიმართულ ნათებას; შესაბამისად, ზედა სახელური ფარანის ხელით გადასატანად იყო გამიზნული, ხოლო ბრტყელი, ოდნავ ქუსლისებურად პროფილირებული, ძირი კი – დადგმულ მდგომარეობაში გასანათებლად და შესანახად. ამ ნივთისაღნიშნული ფუნქციის ვერსიაზე შეჩერებას იმ გარემოებამაც შეუწყო ხელი, რომ მას ანალოგები მოეძებნა განვითარებული შუა საუკუნეების ბიზანტიურ საყოფაცხოვრებო მონუმენტობებთან [Von Harnac K.A. 1993: 146. pic. 1, 2, 3].

ნამოსახლარზე აღმოჩენილი მოუჭიქავი კერამიკული ნაწარმისგან, დამზადების ოსტატობიდან გამომდინარე, გამოვყოფთ მუქ ყავისფრად გამომწვარი თიხისგან დამზადებულ ქვაბ-ქოთნის ხუფსაც (საინვ. №5-2014/138; ტაბ. III-2). დისკოსებური ფორმის ნივთის განაპირა სიბრტყეებს კონცენტრული, რელიეფური წრეებით შემკული ზედაპირი აქვს. ეს თიხის დისკო ცენტრში ქვემოდან შეზნექილია, რაც ზედაპირზე კონუსისებურად შევიწროებული და ბოლოში ცილინდრისებურად გაფართოებული სახელურის სახეს იღებს. ამ ტიპის ჭურჭლის სახურავებს ანალოგები ეძებნებათ XII-XIII სს-ის ქვემო ქართლის არქეოლოგიური ძეგლების მასალასთან [ბახტაძე ნ. 1992: გვ. 43, ტაბ. XII-4,5].

კომპლექსის არქეოლოგიური შესწავლისას მივაკვლიეთ მოჭიქული თიხის ნაწარმის თითქმის ყველა იმ ძირითად ტიპოლოგიურ სახეობათა ნიმუშებს, რომლებიც უკანასკნელი ათწლეულების განმავლობაში აღმოჩნდა XI-XIII სს-ის საქართველოს ნაქალაქარების, ნასოფლარებისა და ნამონასტრალების გათხრისას. აღმოჩენილი მოჭიქული თიხის ნაწარმი, ძირითადად, მეტ-ნაკლებად კარგად განლექილი, მონითალო-მოყავისფროდ გამომწვარი, რამდენადმე განსხვავებული ფორმებისა და ტექნიკით შემკული ჯამების ფრაგმენტებითაა წარმოდგენილი.

წარმოვადგენთ ზოგიერთ მათგანს:

1. *ჯამის ძირისა და პირ-გვერდის ფრაგმენტი* (საინვ. №5-2014/145) – ნითელკეციანი, კარგად განლექილი თიხის, ჩალარული ბაკოთი და გა-

მოყვანილი, ბორბლისებრი ქუსლით. თეთრად ანგობირებულ შიდაპირზე ამოკანრულია გეომეტრიული ორნამენტი – მარყუჟები და პარალელური ხაზები. მოჭიქულია ღვიძლისფრად (ტაბ. IV-12). მსგავსი ნიმუშები თარიღდება XI-XII სს-ით [მინიშვილი მ. 1969: ტაბ. XVI-1].

2. *ჯამის ძირ-ქუსლის ფრაგმენტი* (საინვ. №5-2014/142) – ნითლკეციანი, კარგად განლექილი თიხის, გამოყვანილი, ბორბლისებრი ქუსლით. თეთრად ანგობირებულ შიდაპირზე ამოკანრულია მარტივი, ბადისებრი ორნამენტი. მოჭიქულია ცისფრად. ანალოგები თარიღდება XI-XII სს-ით [მაისურაძე მ. 1953: 31-96].

3. *თიხის ჯამის პირ-გვერდის ფრაგმენტები*, (მოხერხდა აღნიშნული ჯამის, საინვ. №5-2014/1, ნაწილობრივი რესტავრაცია და თეორიული რეკონსტრუქცია – ტაბ. IV-11). ჯამისთვის დამახასიათებელია: მოწითალო-მოვარდისფრო კეცი, ჰორიზონტულად გადაშლილი ბაკო, ქიმსა და კალთას შორის გლუვი გადასვლა; თეთრად ანგობირებული შიდაპირის ქვედა რეგისტრში ამოკანრვის ხერხით გამოყვანილია მცენარეული ორნამენტი – ოთხ ფოთოლს შორის არსებული არეები შევსებულია რტო-ყლორტოვანი მოტივებით; ბაკო შემკულია ამოკანრული, მწვანედ და ყავისფრად შეფერილი სამკუთხედებით; მხატვრული სახეების ფონები შექმნილია რეზერვაციის ხერხით; ქიმი შემკულია ამოკანრულ პარალელურ ხაზებს შორის მოქცეული ბადისებური სარტყელით. ჯამის შიდაპირზე გადავლებულია უფერო ჭიქური.

ჯამს პირდაპირი ანალოგები განვითარებული შუა საუკუნეების ქართულ განათხარ მასალებში ვერ მოეძებნა. სამაგიეროდ, როგორც პირ-გვერდის პროფილით, ისე შიდაპირის ორნამენტის ხასიათით, მას საკმაოდ მახლობელი პარალელები გააჩნია XII-XIII სს-ის ჩრდილო და ცენტრალური ირანის, აგრეთვე აღმოსავლეთ კავკასიის (აზერბაიჯანის) მხატვრულ კერამიკაში: ამ ისლამურ ქვეყნებში დამზადებულ თიხის მოჭიქულ ჯამთა ერთ ნაწილს ზუსტად ასეთი – მკვეთრად შევრილი ბაკოები აქვს (როგორც ჩანს, ლითონის ჯამების მინაბადი თემაა). მათი შიდაპირების შემკულობაში დომინირებს ცენტრიდანული ფართო ფოთლების სიმეტრიული წნული, დარჩენილი არეები კი წვრილად დეტალიზებული მცენარეული ან გეომეტრიული სახეებითაა შევსებული [İbrahimov F., Ferhadoğlu K. 2002: 27,33]. ნარლი დარას მიწური საცხოვრებლის იატაკზე აღმოჩენილ ამ ჯამის მხატვრულ მოტივთაგან კიდევ ერთს – შიდაპირზე შემოყოლებულ წვრილი ბადისებრი ორნამენტის ზოლს ამავე ფორმისა და ხანის, მაგრამ ფრინველების გამოსახულებიან ირანულ ჯამზე ვხვდებით

[Watson O. 2004: 265]. ამრიგად, დიდია ალბათობა იმისა, რომ ჩვენს ძეგლზე აღმოჩენილი ჯამი იმპორტული ნაწარმი ან ადგილობრივ-საქალაქო კერამის საწარმოში დამზადებული უცხოური ნაწარმის მინაბადი იყოს.

4. რამდენიმე ნიმუშითაა წარმოდგენილი თეთრად ანგობირებულ შიდაპირზე მრავალფერად მოხატული და უფერო ჭიქურით დაფარული ჯამების ფრაგმენტები. მათთვის დამახასიათებელია: ბრტყელი ან ჩაზნექილი ბაკო, ამოღარული ქუსლი, განსხვავებული ორნამენტი და შემკულობა. ერთ-ერთი ჯამის (საინვ. №5-2014/148) თეთრად ანგობირებულ შიდაპირებზე ამოკანვრის ხერხით გამოყვანილია ფრინველის გამოსახულება – შემორჩენილია მკერდის, ფრთისა და ყელის ნაწილები. გამოსახულება შემკულია მწვანე, ყავისფერი და ყვითელი საღებავებით. გადავლებულია კრიალა ჭიქური (ტაბ. IV-10).

5. შესწავლილი კომპლექსის საცხოვრებელი სათავსების იატაკებზე მოპოვებული მოჭიქული თიხის ნაწარმთაგან აგრეთვე გამოსაყოფია საკმაოდ კარგად შემონახული, თეთრად ანგობირებული, ცისფრად (საინვ. №5-2014:2) და მწვანედ (საინვ. №5-2014:137) მოჭიქული სამარилეები (ტაბ. IV-1,9), რომლებიც, პარალელების მიხედვით, თარიღდება XII-XIII სს-ით [ბახტაძე ნ. 2013: 65; მინიშვილი მ. 1969: ტაბ. LVI-1; ლომთათიძე გ. 1989: ტაბ. XXXIX-1 და სხვ.].

ნასახლარის გათხრისას იატაკის დონეზე აღმოჩნდა მინის სამაჯურის ფრაგმენტები, რომლებიც პარალელური მასალის მიხედვით, XI-XIII სს-ით თარიღდება [ჭილაშვილი ლ. 1991: ტაბ. LXX]. აქვე აღმოჩენილი რკინის დაზიანებულ და უსახურ ნივთთაგან, ერთი ვაზის სასხლავი დანის ფრაგმენტი უნდა იყოს. მსგავსი ნაკეთობანი დადასტურებულია ქვემო ქართლის შუა საუკუნეების არქეოლოგიურ ძეგლზე და XI-XIII სს-ით თარიღდება [ბახტაძე ნ. 1991: ტაბ. XVI-6,7].

აღნიშნული ძეგლის არქეოლოგიური კვლევისას ჯერჯერობით აღმოჩენილი არაა ფაიანსის ნაკეთობათა ნიმუშები, რაც კიდევ ერთი არგუმენტია იმ აზრის სასარგებლოდ, რომ ამ საცხოვრისში არცთუ წარჩინებული სოციალური ფენების წარმომადგენლები ბინადრობდნენ.

ამ საცხოვრებელ კომპლექსში მოხმარებული კერამიკა მხოლოდ იმ კატეგორიის ნაკეთობებს მოიცავს, რომლებიც შუა საუკუნეების საქართველოს და ზოგჯერ მეზობელი ქვეყნების არქეოლოგიურად შესწავლილი მრავალი მასალის ანალიზის მიხედვით, მეცნიერთა მიერ თითქმის დარწმუნებით XI-XIII სს-ით თარიღდება. ეს მონაპოვარი არ მოიცავს მოუჭიქავი თუ მოჭიქული ნაწარმის იმ ტიპურ სახეობებს, რომლებიც ზოგიერთი

ქართველი არქეოლოგიისა და ჩვენ მიერაც საკმაოდ არგუმენტირებულადაა მიჩნეული XIV ს-ის საქართველოში ეკონომიკისა და, შესაბამისად, ხელოსნური წარმოების მეთოდების დაქვეითების შედეგად გაჩენილი ტექნოლოგიური და მხატვრულ-სტილისტური დეკადანსის ამსახველ პროდუქციად. მაგალითად, ამ მასალაში სრულიად არ გვხვდება მოჭიქული ჯამები, რომლებიც სტილისტურად ზემოთ აღწერილი ნიმუშების ზოგად ტრადიციას აგრძელებს, მაგრამ რატომღაც ჭიქურის მეტად თხელი ფენითაა დაფარული, რომელიც დროთა განმავლობაში ძნელად შესამჩნევიც კი ხდებოდა. ლ. ჭილაშვილმა ამგვარ ნაწარმს „მოჭიქული კერამიკის მინაბადები“ უწოდა და ისინი XIV ს-ით დაათარილა [ჭილაშვილი ლ. 1975: 28]. ჩვენი დაკვირვებითაც, ასეთი ნაწარმი მხატვრული სტილისა და ტექნოლოგიის განსაზღვრული დეგრადაციით გამოირჩევა: როგორც ჩანს, XIV ს-ში, საქართველოში ეკონომიკისა და კულტურის დაქვეითების გამო ამ ტიპის მოჭიქული ჭურჭლის ხარისხი არა მხოლოდ ტექნოლოგიური თვალსაზრისით დაეცა, არამედ მათს შესამკობად გამოყენებული მხატვრულ-გამომსახველობითი ხერხებიც გაუბრალოვდა – ამ ხანის საქართველოს არქეოლოგიურ ძეგლებზე მოპოვებული მოხატული, გამჭვირვალედ მოჭიქული ჯამების ორნამენტულ-სიუჟეტური მოტივები და ფერადოვანი გამა გაღარიბდა. მაგალითად, ასეთი ჯამებიდან გაქრა ცხოველებისა და ფრინველების გამოსახულებები, სამაგიეროდ, გაიზარდა მხოლოდ ერთი, ძირითადად, მწვანე ფერის, არცთუ რთული უჯრედოვან-გეომეტრიული და რტო-ყლორტოვანი ორნამენტით გაფორმებული ნაწარმის ხვედრითი წილი. ეს მოვლენა არცაა გასაკვირი, თუ გავითვალისწინებთ, რომ სწრაფი მონასმით ცხოველ-ფრინველთა სტილიზებულ გამოსახვას გაცილებით საფუძვლიანი პროფესიული მომზადება სჭირდება, ვიდრე პარალელური შტრიხებით უჯრედების, ნერტილოვანი ან, თუნდაც, მცენარეული მოტივების გამოყენას.

ნარლი დარას ჩვენ მიერ შესწავლილ ნასახლარებზე არ აღმოჩენილა XIV ს-თვის დამახასიათებელი მოუჭიქავი კერამიკის არცერთი სახეობა. ისინი ჯერჯერობით არ დასტურდება XIII ს-ის სხვა ძეგლებზეც. ასეთია, მაგალითად, უქუსლო, ბრტყელძირიანი ჯამები, რომელთა კალთისა და ვერტიკალური ქიმის შეერთების ადგილზე კუთხე და გარეთ ოდნავ შვერილი წიბო იქმნება [ბახტაძე ნ. 1991: 42, 43], წერნაქით შეღებილი დოქები და ჭინჭილები, რომელთა ზედაპირებიც ე.წ. თევზიფხური (წინვოვანი) ან ტალღოვანი და პარალელურსარტყლებიანი, ნაკანრი ორნამენტი-თაა შემკული [ბახტაძე ნ. 2007: 151]⁴.

4 უნდა ითქვას, რომ ამ უკანასკნელი სტილის მოუჭიქავი ჭურჭელი (ე.წ. გვერდწიბოიანი

ყოველივე ეს უფლებას გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ ნასოფლარ ნარლი დარას განადგურებისა და მასში ცხოვრების შეწყვეტის პერიოდად XIII საუკუნე ვივარაუდოთ და არა XIV ს-ის უკანასკნელი მეოთხედი. აქ, დიდი ალბათობით, საქმე უნდა გვქონდეს საქართველოში მონღოლ დამპყრობელთა 1236-1240 წლების გამანადგურებელი ლაშქრობების შედეგთან. ისტორიული წყაროებიდან კარგადაა ცნობილი, რომ ამ პერიოდში ქვემო ქართლის ეს რეგიონიც ძლიერ დაზარალდა – დამპყრობლებმა მრავალი დასახლებული პუნქტი მიწასთან გაასწორეს [ქართლის ცხოვრება. 1959: 187]. არ უნდა გამოირიცხოს ისიც, რომ ამ ნასოფლარის გაჩანაგება ხორეზმელთა 1226 წლის ლაშქრობას უკავშირდებოდეს – ჯალალ ად-დინის ურდოებმა იმხანად ამ პუნქტის მიმდებარე მხარეებიც მოაოხრეს [ქართლის ცხოვრება. 1959: 178-183].

ამრიგად, მოპოვებული ნივთიერი მასალის ანალიზი იმაზე მეტყველებს, რომ ნარლი დარას ამ მიწური დარბაზებით განაშენიანებული სამოსახლოს შექმნა და ფუნქციონირება, საქართველოს პოლიტიკურ და კულტურულ-ეკონომიკური აღმავლობის ხანას უკავშირდება და არა ქვეყნის ეკონომიკური პოტენციალის მკვეთრი დაქვეითების პერიოდს XIV-XV სს-თა მიჯნაზე.

ნასოფლარ ნარლი-დარას შესწავლილ მიწურ საცხოვრისთა ადგილი ქართული საერო ხუროთმოძღვრების ისტორიაში

ანბანური ჭეშმარიტებაა, რომ ისტორიული ეპოქების, განსაკუთრებით კი, შუა საუკუნეების არქეოლოგიურ ძეგლებზე დადასტურებულ საცხოვრებელ ნაგებობათა ფუნქციური სისტემატიზაციისას უმნიშვნელოვანესი როლი ენიჭება მათს ანალიზს იმავე ეთნიკური ჯგუფების ეთნოგრაფიულ ყოფაში დაფიქსირებული ანალოგების ფონზე. ისიც ცნობილია, თუ რატომაც ამგვარი შედარებები აუცილებელია: ამა თუ იმ ისტორიული საზოგადოების მიერ გამოყენებული საყოფაცხოვრებო თუ სამეურნეო ნაგებობების ზოგადი კონსტრუქცია ხშირად საკმაოდ ქრონოლოგიური კონსერვატიულობით ხასიათდება; არცთუ იშვიათად, მათი გეგმარება თუ ცალკეული ხუროთმოძღვრული დეტალები საუკუნეების განმავლობაში უმნიშვნელოდ იცვლება. ეს დებულება მეტადრე შუა საუკუნეების მოსახლეობის არცთუ დაწინაურებული სოციალური ფენის წარმომადგენელთა საცხოვრებლებზე ვრცელდება. მმართველი არისტოკრატიის ცხოვრების წესი გაცილებით მეტადაა დამოკიდებული საგარეო პოლიტიკურ კონიუქტურაზე.

ჯამები და წიწვოვანი ორნამენტით შემკული დოქები) რამდენადმე სახეცვლილი სახით საქართველოში შემდგომაც, მთელი გვიანი შუა საუკუნეების განმავლობაში მზადდებოდა, ამიტომ ზოგიერთმა მკვლევარმა ისინი ერთიანად გვიანდელ ნაწარმად მიიჩნია.

განსხვავებულ ისტორიულ ეპოქებში საქართველოში გავრცელებული, არქეოლოგიური მეთოდებით გამოვლენილი ცალკეული საცხოვრებლის ტიპებისა და ქართულ ეთნოგრაფიულ სინამდვილეში დადასტურებული ხალხური ხუროთმოძღვრების ნიმუშების პირდაპირ მემკვიდრეობით კავშირზე სამეცნიერო ლიტერატურაში ბევრი რამ დანერილა. ქართველ ეთნოლოგთა და ხუროთმოძღვრების ისტორიკოსთა ნაღვანში რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში ერთ-ერთი პოპულარული თემა გახლდათ ევრაზიის კონტინენტსა და, კერძოდ, ამიერკავკასიის მრავალ რეგიონში გავრცელებული ერდოიან-გვირგვინიანი გადახურვების გამოყენებით მოწყობილი საცხოვრისების გენეზისი და განვითარების გზები, მათი ტიპოლოგიური სახესხვაობები დროსა და გეოგრაფიულ სივრცეში [ჩუბინაშვილი გ. 1924-27; Сумбадзе Л. 1984; ჩიქოვანი თ. 1967; ჩიტაია გ. 1997; ყიფიანი გ. 2002 და სხვ.]. თუმცა, ამ საკითხებისადმი მიძღვნილ სამეცნიერო ლიტერატურაში ყველაზე ნაკლებად სწორედ ზემოთ წარმოდგენილ ტიპზე, გვირგვინისებური კონსტრუქციებით გადახურულ მიწურ საცხოვრებლებზეა გამახვილებული ყურადღება სრულიად ბუნებრივი „მიზიდულობის“ გამო, ქართველ ეთნოგრაფთა და ხელოვნებათმცოდნეთა რამდენიმე თაობის წარმომადგენლებს აქცენტი უფრო დარბაზული ტიპის სახლების მაღალმხატვრულ შედეგებზე, ხალხური ხუროთმოძღვრების ეტალონურსა თუ საეტაპო ნიმუშებზე გადაჰქონდათ, შედარებით მოკრძალებული ეკონომიკური შესაძლებლობის მოსახლეობის მიწურის ტიპის საცხოვრებლები კი ჩრდილში მოექცა.

ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრების მკვლევრებისთვის შესანიშნავადაა ცნობილი, რომ XIX ს-სა და XX ს-ის პირველ ნახევარში, კავკასიასა და წინა აზიის ქვეყნებში მოსახლეობის ზოგიერთი ეთნიკური ჯგუფი სწორედ რომ ერდოთი განწყობილი ბანებით გადახურულ პრიმიტიულ მიწურებში ბინადრობდა [ჩიქოვანი თ. 1967: 22; Сумбадзе Л. 1984: 111-123], მაგრამ თვით საქართველოში მათ ასეთი საცხოვრისების ტიპი არ დაუფიქსირებიათ. რა თქმა უნდა, თავისუფლად შეგვეძლო წარმოგვედგინა, რომ შუა საუკუნეებში აღმოსავლეთ საქართველოს მიწათმოქმედი მოსახლეობის ამგვარ საცხოვრებლებში ბინადრობის ჩვენ მიერ არქეოლოგიურად დადასტურებული ტრადიცია XIX ს-ში სრულიად აღარ იყო შემონახული, მაგრამ ამ ვერსიის საწინააღმდეგოდ მეტყველებს შემდეგი ფაქტი: ჩვენ მოვიძიეთ XIX ს-ის აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ყოველდღიური ყოფის საკმაოდ დეტალურად ამსახველი ეპიზოდები მხატვრული ლიტერატურიდან, რომლებიც ცალსახად ეთნოგრაფიული დოკუმენტაციის ტოლფასია. კერძოდ, ცნობილი ქართველი რეალისტი მწერლის, ნიკოლო-

მოურის, მოთხრობებში ჩართულია რამდენიმე ნაკვეთი, სადაც ქართლში XIX ს-ის მეორე ნახევარში მცხოვრები გლეხების საცხოვრებლების ამჟამად ჩვენთვის საინტერესო ტიპს, მშენებლობის თანმიმდევრობას და იქ ბინადრობის ავ-კარგს მიმოიხილავს:

„...აქაურ გლეხობას ... მიუკრუნჩხავთ ერთმანეთზედ თავიანთი ღრმად ჩათხრილი მიწური სახლები...“ (ლომოური ნ. 1960ბ: 220).

„...სახლისთვის მასალა სრულიად არა გვექონდა-რა. ღმერთმა უშველოს ჩვენებურებს!შეგროვდნენ კომლზე კაცი და თავიანთი ურმებით მოგვიზიდეს ბოძები, თავხეები და ჭერი... შემდეგ გვიშველეს მათ გათლასა და გასწორებაზე. ...ამოვთხარეთ მიწა, ჩავსხით ბოძები, დავუწყეთ თავხეები და დავხურეთ ჭერი; ეს დახურული მიწური გავყავით შუაზე ლასტით: ერთი ნახევარი დავამზადეთ ჩვენთვის, მეორე – საქონლისთვის. შემდეგ ძველი დარბაზიდან გადავზიდეთ იქ, რაც კი რამ გვებადა...“.

„სჩანდა, რომ ამ წელს ზამთარი მალე გვეწვეოდა, იქნებოდა სუსხიანი.... ჩვენი ახალი მიწური კი სრულებით არ იყო ამისთვის მომზადებული. ჩვენ არ გვექონდა არც ალიზი, არც ფიცრები, და ქვიტკირზე ვინლა იფიქრებდა, რომ ნოტიო, შიშველი მიწის კედლები დაგვეფარა და ამ გვარად აგვეშორებინა მათი ცუდი გავლენა ჩვენს ჯანმრთელობაზე“ (ლომოური ნ. 1960ა: 176, 177).

თუკი აღწერილ სიტუაციას ჩვენ მიერ ნასოფლარ ნარლი-დარაზე დაფიქსირებულ მიწურ საცხოვრისს შევადარებთ, დავინახავთ, რომ განათხარი ძეგლის შუა საუკუნეების ბინადრებს, XIX ს-ის ღარიბი გლეხებისგან განსხვავებით, „შიშველი მიწის“ კედლები ნესტისგან დასაცავად ზოგან ალიზით, ზოგან კი ქვიტკირით დაუფარავთ (I სათავსი); მეორე მხრივ, IV სათავსში, ანუ ჩვენ მიერ დადასტურებული ატრიბუციით (დედაბოძი, შუაფიცხლი, საყოფაცხოვრებო ნივთების შესანახი თახჩები და სხვ.), დანამდვილებით დარბაზული ტიპის საცხოვრებელში, კედლები მხოლოდ ლასტებით დაუფარავთ; ეს საშუალება კედლებიდან მიწის პერიოდულ ჩამოფშვნას თუ შეაკავებდა, ანუ სანიტარული ხასიათისაა, სათავსში ნესტის გავრცელებას კი დიდად ვერ შეუშლიდა ხელს; თუ რა უნდა ყოფილიყო აღნიშნული სათავსების ინტერიერების კედლების განსხვავებული ხერხით „მოპირკეთების“ მიზეზი, ძნელი სათქმელია; გამორიცხული არაა, რომ ამ სათავსში სწორედ კერიიდან, ანუ დროის ხანგრძლივი მონაკვეთების განმავლობაში დანთებული შუაფიცხლიდან მომდინარე სითბოს ნაკადი ყოფილიყო აქ ნესტის გამანეიტრალებელი უმთავრესი ფაქტორი. მეორე მხრივ, არც ის უნდა გამოვრიცხოთ, რომ აღნიშნული დარბაზული

ოთახი და ალიზით ნალესი სათავსები ერთმანეთის მეზობლად მოწყობილი, მაგრამ სხვადასხვა ოჯახის საცხოვრებელი მიწურების ჯგუფთა ნაწილებია. ამდენად, მათი ბინადრების მიერ იმჟამად გავრცელებულ მეთოდთაგან სხვადასხვა ხერხით ჩატარებული კეთილმოწყობითი სამუშაოების არჩევანიც ამითაა გამოწვეული.

ამდენად, რამდენადაც არ უნდა ცვლიდეს ეს ფაქტი სტერეოტიპულ წარმოდგენას საშუალო შეძლების ქართველ მიწათმოქმედთა ყოფაცხოვრების სტილზე განვითარებულ შუა საუკუნეებიდან თითქმის XX სს-მდე, ვგონებთ ჩვენი არქეოლოგიური კვლევის წარმოდგენილი შედეგების გათვალისწინებით დადასტურებულ ფაქტად უნდა მივიჩნიოთ, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში, ისევე როგორც ევრაზიის კონტინენტის თითქმის ყველა ქვეყანაში, სოფლის მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი იმხანად მიწურ სახლებში ბინადრობდა.

აქ არ შეიძლება არ გავიხსენოთ ის ფაქტიც, რომ ქვემო ქართლშივე, ამ ნასოფლარიდან სულ 15-ოდე კმ-ით დაშორებულ საკმაოდ ვრცელ ტერიტორიაზე XX ს-ის 80-იან წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევის შედეგად დაფიქსირდა მთელი წყება კლდეში ნაკვეთი სოფლებისა, რომლებშიც ეთნიკურად ქართველი, აგრეთვე მიწათმოქმედებით დაკავებული მოსახლეობა ბინადრობდა მთელი განვითარებული შუა საუკუნეების განმავლობაში [ბახტაძე ნ. 2007: 141-157]. გარეგნულად, ერთი შეხედვით, ამგვარი უსახური სცხოვრისების მასობრივად გავრცელების ჰიპოთეზამ შუა საუკუნეების საქართველოს სახელმწიფოს ეკონომიკურ-კულტურულად ფრიად დაწინაურების ხანაში, გამოიწვია ზოგიერთი ქართველი მეცნიერის სკეფსისი. თუმცა, მატერიალურმა არგუმენტებმა ასეთი ეჭვი გაფანტა: გათხრების დროს დაფიქსირებულმა არქეოლოგიურმა სურათმა ცალსახად წარმოაჩინა ამ ტიპის საცხოვრებლების პოპულარობა აბსოლუტურად იმავე სოციალური სტატუსის მქონე მოსახლეობის ფენებში, რომლებიც კლდეში ნაკვეთი სახლების პარალელურად „ჩვეულებრივ“, ქვით ნაგები საცხოვრებლებით განაშენიანებულ, სოფლებში ბინადრობდნენ. საბოლოოდ, როდესაც კარგად განისაზღვრა ასეთ ქვაბოვან, ანუ თავისი არსით მიწურთან მეტად ახლოს მყოფ, საცხოვრებელში ბინადრობის ყოფითი დეტალები, გამოირკვა, რომ მათს მაცხოვრებლებს ობიექტურად სულაც არ უნდა ეგრძნოთ დიდი დისკომფორტი ტალახის ხსნარზე ქვით ნაგები დარბაზების ბინადარ კომლებთან შედარებით – გამოქვაბული საცხოვრისები საკმაოდ მშრალი, „ზაფხულ გრილი და ზამთარ თბილი იყო“, რომ აღარაფერი ვთქვათ მათ გამძლეობაზე – თუკი ქვის სახლებს ბანის რეგულარული ტკეპნა-შეკეთება სჭირდება და რამდენიმე

ათწლეულში ერთხელ გადახურვის ხის კონსტრუქციების გამოცვლაც კი, კლდის სახლები პრაქტიკულად მუდმივია.

რათქმაუნდა, მინური სახლები ქვისა და კლდეში ნაკვეთ სახლებს სიმყარით ვერ გაუტოლდება, მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ აღმოსავლეთ საქართველოში გავრცელებული დარბაზული საცხოვრებლები, უმეტესად, თითქმის სანახევროდ მაინც იყო შეჭრილი იმ ფერდობების მიწის ქანში, რომელზედაც ტერასულად იყო განაშენიანებული სოფლების დიდი ნაწილი. აქ მართებული იქნება, გავიხსენოთ XIX ს-სა და XX ს-ის პირველ ნახევარში ყოფილ საბჭოთა რესპუბლიკების არქიტექტურის ისტორიკოსთა წრეებში ფრიად პოპულარული თეორია ამიერკავკასიასა და, ზოგადად, ევრაზიის ვრცელ რეგიონებში ისტორიულად გავრცელებული მინურბანიან-ერდოიანი საცხოვრებელი დარბაზების გენეზისის თაობაზე; ამ ჰიპოტეზის მიხედვით, მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონში ეთნოგრაფიულად დადასტურებული მინურბანიანი, ერდოიან-გვირგვინიანი საცხოვრებლები, განურჩევლად მათი ნაირსახეობებისა, პირველყოფილი ადამიანების ბუნებრივი გამოქვაბული საცხოვრისების ხანგრძლივი ევოლუციური ტრანსფორმაციის ნაყოფია [Сумбадзе Л. 1984: 172-178; Агабабян Р. 1945: 30; Ильина М. 1951: 3]. უნდა ითქვას, რომ უკანასკნელი ათწლეულების არქიტექტურის ისტორიკოსების მიერ აღნიშნული საკითხისადმი ამგვარი უცნაური ევოლუციონისტური მიდგომა უარყოფილია: მართლაც-და, ლოგიკურად სწორედ რომ გამოქვაბულში მცხოვრებ ადამიანებს ყველაზე ნაკლებად უნდა გაუჩნდეთ სივრცის ხის გვირგვინიანი სახურავით გადახურვის „იდეა“ – მათს საბინადროს შესანიშნავი ჰიდრო და თბოიზოლატორი, ქვის ბუნებრივი, მასიური სახურავი გააჩნია. სამაგიეროდ, კედლებსა თუ მინურ სივრცეზე დალაგებულ ხის მორებზე ტკეპნილი მიწით გადახურვის მოწყობა, პრაქტიკულად ერთადერთი გამოსავალი იქნებოდა მინურში დასახლების სურვილის მქონე როგორც პირველი „ჰომო საპიენსებისათვის“, ისე ყველა იმ შემდგომი ისტორიული ცივილიზაციების წარმომადგენლებისთვის, რომლებიც მეტ-ნაკლებად კონტინენტურთან მიახლოებულ კლიმატურ ზონებში იყვნენ განსახლებულნი (ანუ, მათ გარდა, რომლებსაც ნულში კედლებითა და ფოთლოვან-მცენარეული სახურავით გამართული „ფაცხები“ აკმაყოფილებდა). შესაბამისად, თუკი მინურ-ერდოიანი სახლებისა და, კონკრეტულად, გვირგვინული წყობებით გადახურული ქართული დარბაზების უძველესი პროტოტიპების ძიებას დავიწყებთ, ასეთებად უპირველესად, სწორედ რომ მინურკედლებიანი საცხოვრებლები უნდა მივიჩნიოთ. მართლაც, ნიშანდობლივია, რომ მინურკედლებიანი, მიწის ბანითვე გადახურული სახლების მშენებლობის

ტრადიციამ ევრაზიის მატერიკის ტერიტორიის დიდი ნაწილი უძველესი დროიდან ლამის ახ.წ. XIII–XIX სი-ს ჩათვლით მოიცვა [Сумбадзе Л. 1984: 111-123] და მხოლოდ ეკონომიკური აღმავლობის კვალობაზე იქცა ანაქრონიზმად.

ასეთი ტიპის საცხოვრებლები უცხო არ იყო საქართველოს უშუალო მეზობელი რეგიონებისთვისაც, მაგ., ანატოლიის ნახევარკუნძულზე, მუკრინის პროვინციაში, ირანში (ურმიაში) XX ს-ის I ნახევარშიც კი ჯერ კიდევ იყენებდნენ მინურ სახლებს ბანურ-ერდოიანი გადახურვით (თუმცა, იმხანად ასეთ საცხოვრებლებში უკვე მოსახლეობის კულტურულ-ეკონომიკურად ყველაზე ჩამორჩენილი ეთნიკური ჯგუფები, ნახევრად მომთაბარე ქურთი ტომები ბინადრობდნენ) [ჩიქოვანი თ. 1967: 22]. უნდა ვიგულისხმოთ, რომ სწორედ XIX ს-ის მეორე ნახევარი იყო იყო ის გარდატეხის ხანა, როცა როგორც წინა და ცენტრალურ აზიაში, ისე ამიერკავკასიაში სოფლების რიგითი მოსახლეობის დიდმა უმრავლესობამ უარი თქვა პრიმიტიულ მინურ საცხოვრებლებზე და მათაც მანამდე შედარებით შეძლებული მოსახლეობისთვის ხელმისაწვდომ, ქვით ან ალიზით ნაგებ, მინურბანიან საცხოვრებლებში დაიდეს ბინა.⁵ მეორე მხრივ, რადგან საქართველოში XIX ს-ის მე-2 ნახევარში ასეთი საცხოვრებლები თუნდაც გამონაკლისის სახით ჯერ კიდევ გამოიყენებოდა, ეს თითქმის პირდაპირ მიგვანიშნებს იმაზე, რომ შუა საუკუნეებში, თუნდაც ქართული სახელმწიფოს აღმავლობის ხანაში, ამგვარი სახლებით განაშენიანებული სოფლები, ქვითა და ხით ნაგები საცხოვრებლების პარალელურად, ჩვეულებრივი მოვლენა იქნებოდა.

ამრიგად, ნასოფლარ ნარლი დარაში მიკვლეული ეს ძეგლები უნდა განვიხილოთ როგორც ქართულ ეთნოგრაფიულ ყოფაში ფართოდ დამკვიდრებული ხალხური ხუროთმოძღვრების ბრწყინვალე, მრავალფეროვანი ნიმუშების პროტოტიპები. მართალია, საქართველოს ტერიტორიაზე ერდოიან-გვირგვინიანი ტიპის გადახურვის კონსტრუქციების ჩანასახოვანი ნიმუშები გაცილებით ადრეულ ეპოქებშიცაა დადასტურებული [Джавахишвили А. 1973: 78,123], მაგრამ ეს უკანასკნელი აღმოჩენა კიდევ ერთხელ თვალნათლივ ადასტურებს, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს არაერთ მხარეში დარბაზული საცხოვრებლის თემის ნაირგვარი ვარიაციები მთელი შუა საუკუნეების განმავლობაში მუდამ აქტუალური იყო და მას სხვადასხვა სოციალური ჯგუფის წარმომადგენლები ხშირად უაღ-

⁵ სწორედ ამ ქრონოლოგიურ ფაზას ასახავს, ჩვენ მიერ გამოვლენილი, ხოლო შიდა ქართლში ეთნოგრაფიულად დადასტურებული მინური დარბაზების არსებობა. ამ ცნობის ავტორი, ხალხოსანი მწერალი ნ. ლომოური, ხომ თავის მოთხრობებში უმეტესწილად მოსახლეობის ყველაზე დუხჭირი ფენების ყოფას აღწერდა.

ტერნატივო თემად აღიქვამდნენ.

Z. Tvalchrelidze,* N. Bakhtadze, J. Chkhvimiani*****

* Georgian National Museum, Rustaveli Ave. 3, 0115, Tbilisi
e-mail: ztvalchrelidze@museum.ge

** Georgian National Museum, Rustaveli Ave. 3, 0115, Tbilisi
e-mail: nodarbakh@yahoo.com

*** Georgian National Museum, Rustaveli Ave. 3, 0115, Tbilisi
e-mail: juansher@live.com

Archaeologically Discovered Dwelling in Medieval Village Narli Dara (Georgia)

In 2004 archaeological works were performed by an the Georgian National Museum archaeological expedition near village Djandara, Marneuli Municipality on the territory, known nowadays under the name of “Narlidara” and situated on the 50th km of the Baku-Tbilisi-Djeikhan oil-pipe-line section. The archaeological expedition studied the Middle Ages dwelling complex, though the research was incomplete as a part of the complex was damaged due to carelessness of the pipe-line builders.

Architectural peculiarity of this monument is that all constituent parts of this monument were cut wholly in the earth till the roof. The following constructions typical for mud-hut buildings were registered in the interior of each space - along the walls there were support pillars thrust in the floor for more firmness with certain intervals. These pillars supported a roof construction and at the same time strengthened the walls. In storage spaces, mainly in living rooms, dug-out walls were covered with plaster or intertwined tree branches. Storage was isolated with narrow single-layer stones plastered on clay solution and limed.

The dug-out dwelling and the artifacts which were found there, made functional differentiation of dwelling and auxiliary economic areas, possible.

Each storage space, in spite of their function, was covered with roof, rested on wooden constructions. Each more or less important room should have had an earthen roof, corbelled over cupola with crown-like constructions that had a skylight in the centre - those spaces should not have had no other sources of light and ventilation. This logical consideration might also be proved by material artifacts found during the archaeological excavations: in the centre of one storage space, near an open hearth, a powerful coaled log was found in a fallen position (with the 30 cm diameter). Probably it was the main pillar – “dedabodzi”. Nearby, fixed on its upper part a fastening construction- “tavxe” was found. In Georgian folk architecture it was used on the ceiling for weight redistribution from a long log beam to the main pillar.

Remainder of wooden coaled quadrangular, parallel-layer simple corbelled cu-

pola with crown-like construction was fixed in one more dwelling room. Thus, in this dwelling, archaeologically studied by us, the main attributes of the corbelled cupola crown-like roof has been surely confirmed. These types of roofs were spread in Euro-Asian continent for centuries. On the assumption that material artifacts, found in this complex are identical to archaeologically studied Georgian monuments, created during the 11th-13th cc. There is no doubt that this type of dwelling represents the original prototype of the ancient Georgian dwelling "darbazi"(hall-type space). Until today there was not a single evidence of archaeologically registered mud-hut corbelled crown-like cupola houses, built without stone walls in Georgia.

ბიბლიოგრაფია:

ამირანაშვილი შ. 1961: ქართული ხელოვნების ისტორია. თბილისი.

ბახტაძე ნ. 2007: კლდის ხუროთმოძღვრების გენეზისი და განვითარების გზები საქართველოში. თბილისი.

ბახტაძე ნ. 1991: ქვემო ქართლის კლდის ძეგლები. თბილისი.

ბახტაძე ნ. 1997: ხალხური ნაგებობების გვირგვინული გადახურვები და მათი პარალელები კლდის ხუროთმოძღვრებაში. საერთაშორისო სასწავლო კურსი: ხალხური ხუროთმოძღვრების მნიშვნელობა და მისი დაცვის პრობლემები. თბილისი.

ბერიძე ვ. 1974: ძველი ქართული ხუროთმოძღვრება. თბილისი.

გაფრინდაშვილი გ. 1957: ვარძიისა და მისი მიდამოების ქვაბები. თბილისი.

გაფრინდაშვილი გ. 1959: კლდის სახლები ნასოფლარ ფიაში. თბილისი.

გძელიშვილი ი. 1954: თეთრი წყაროს რაიონის ნასოფლარები. სმმ. ტ. XV. №5. თბილისი.

თვალჭრელიძე ზ. 2010: წმ. იოანე ნათლისმცემლის მონასტერი. გარეჯის მრავალმთის არქეოლოგიური ძეგლები. თბილისი.

ლომთათიძე გ. 1989: არქეოლოგიური კვლევა-ძიება ალგეთისა და ივრის ხეობებში. თბილისი.

ლომთათიძე გ. 1988: ქალაქი რუსთავი არქეოლოგიური ძეგლების მიხედვით. კრებულში რუსთავი. არქეოლოგიური გათხრები 1946-1965 წწ. თბილისი.

ლომოური ნ. 1960: ალი. ჩვენი საუნჯე. 10. თბილისი.

ლომოური ნ. 1960: ბედი უბედურთა. ჩვენი საუნჯე. 10. თბილისი.

მაისურაძე ზ. 1953: ქართული მხატვრული კერამიკა. თბილისი.

მინდორაშვილი დ. 2009: არქეოლოგიური გათხრები ძველ თბილისში. თბილისი.

მინდორაშვილი დ. 2013: ნასოფლარი ნარლი დარა. სემმ. IV (49-B). თბილისი.

მინიშვილი მ. 1969: მოჭიქული ჭურჭელი ძველ საქართველოში (IX-XIII სს).

თბილისი.

მუსხელიშვილი ლ., ხიდაშელი შ., ჯაფარიძე ვ. 1954: გუდარეხის პირველი და მეორე (1938 და 1939 წწ.) არქეოლოგიური კამპანიის ანგარიში. თბილისი.

ქართლის ცხოვრება. 1959: ტ. II. ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემა. თბილისი.

ჩიტაია გ. 1997: გლეხის სახლი ქვაბლიანში. შრომები ხუთ ტომად. ტ. 1. თბილისი.

ჩიქოვანი თ. 1967: ამიერკავკასიის ხალხურ საცხოვრებელ ნაგებობათა ისტორიიდან. თბილისი.

ჩუბინაშვილი გ. 1924-27: ქართლის დარბაზები. თბილისი.

ჩუბინაშვილი გ. 1887: ქართულ-რუსული ლექსიკონი. სანკტ-პეტერბურგი.

ჭილაშვილი ლ. 1991: არემი, თბილისი.

ჭილაშვილი ლ. 1975: ძველი გავაზი, თბილისი.

ყიფიანი გ. 2002: მესხური საცხოვრისი. თბილისი.

ჯაფარიძე ვ. 1956: ქართული კერამიკა (XI-XIII სს.). თბილისი.

Агабабян Р. 1945: Архитектура Грузинского народного жилища. Тбилиси.

Ахмедов Р. 1992: Керамика Баку IX-XVII вв. Баку.

Всеобщая история архитектуры. 1970: т. 1. Москва.

Гаприндашвили Г. 1984: Скальные купольные храмы и их значение в развитии монументальной архитектуры Грузии. საქართველოს მღვიმეები და გამოქვაბულები. 5. თბილისი.

Джавахишвили А. 1973: Строительное дело и архитектура поселения Южного Кавказа V-III тысяч до н.э. Тбилиси.

Ильина М. 1951: Древнейшие типы жилищ Закавказья. Москва.

Лисициан С. 1926: Карабахский карадам. «Известия КИАИ», т. III. Тифлис.

Наджафова Н. 1964: Художественная керамика Азербайджана XII-XIV вв. Баку.

Пантюхов И. 1896: О пещерных и позднейших жилищах на Кавказе. Тифлис.

Сумбадзе Л. 1984: Архитектура Грузинского народного жилища Дарбази. Тбилиси.

Чубинашвили Г. 1970: Грузинские дарбази. Вопросы истории искусства. т. 1. Тбилиси.

Якобсон А. 1950: Средневековый Херсонес (XII-XIV вв). Материалы и исследования по археологии СССР. №17. Москва-Ленинград.

İbrahimov F., Ferhadoğlu K., 2002: Bakı, İçeri Şehir I. Arxeoloji Albom. Bakı.

Von Harnack A. 1993: Liberal Theology at its Height. Sheffield.

Kalantarian A. 1996: Dvin. Histoire et Archeologie de la Ville Medievale. Neu-châtel-Paris.

Watson O. 2004: Ceramics from Islamic Lands. London.

ილუსტრაციების აღწერილობა:

სურ. 1. ნასოფლარ ნარლი დარას აეროფოტოსურათი

სურ. 2. ნარლი დარას მიწური ნამოსახლარის განათხარი ფართი. ხედი სამხრეთ-დასავლეთისკენ

სურ. 3. ნარლი დარას მიწური ნამოსახლარის განათხარი ფართი. I, II და III სათავსები

სურ. 4. ნარლი დარას მიწური ნამოსახლარის განათხარი ფართი. გეგმა

სურ. 5. ნარლი დარას მიწური ნამოსახლარის განათხარი ფართი. ჭრილები

სურ. 6. ნარლი დარას IV მიწური სათავსის ინტერიერის თეორიული რეკონსტრუქცია

ტაბ. I-III. მოუჭიქავი თიხის ნაკეთობანი ნარლი დარას მიწური ნამოსახლარიდან

ტაბ. IV. მოჭიქული თიხის ნაკეთობანი ნარლი დარას მიწური ნამოსახლარიდან

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Aero-photo picture of Narli Dara dwelling

Fig. 2. Narli Dara mud-hut dwelling excavation area. The view to the west-south

Fig. 3. Narli Dara mud-hut dwelling excavation area. I, II and III rooms

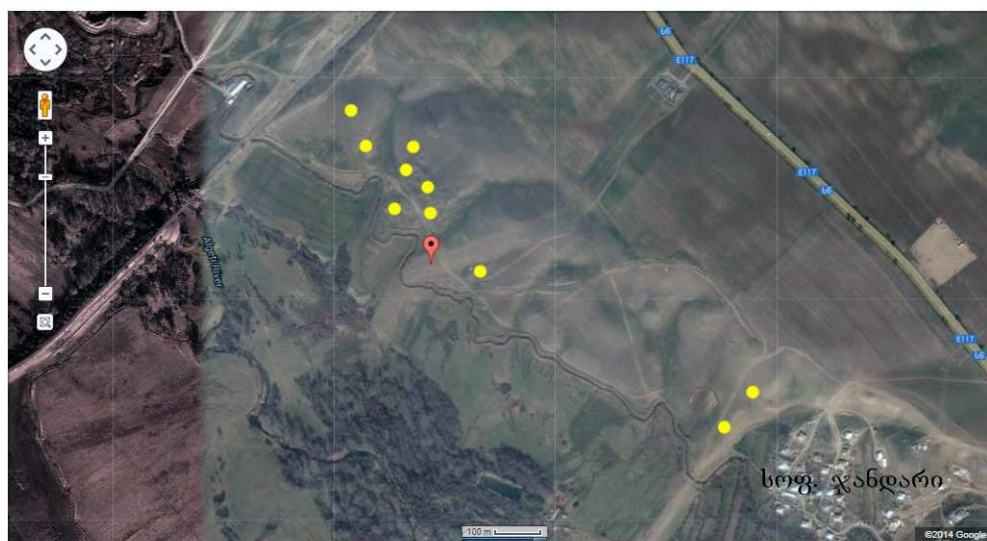
Fig. 4. Plan of Narli Dara mud-hut dwelling excavation area

Fig. 5. Narli Dara mud-hut dwelling excavation area. The views

Fig. 6. Narli Dara IV mud-hut room. Reconstruction

Tab. 1-3. The ceramic material from the Narli Dara mud-hut dwelling excavation area

Tab. 4. The glazed ceramic material from the Narli Dara mud-hut dwelling excavation area.

- 📍 ნარლი დარას არქეოლოგიური ძეგლი
● ნასოფლარის გავრცელების სვარაუდო საზღვრები

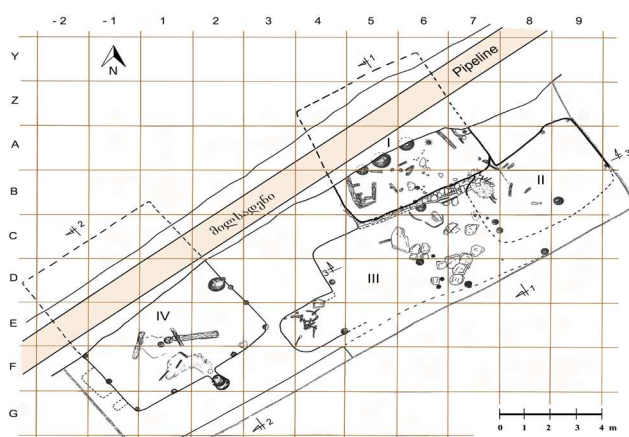
სურ. 1 Fig.

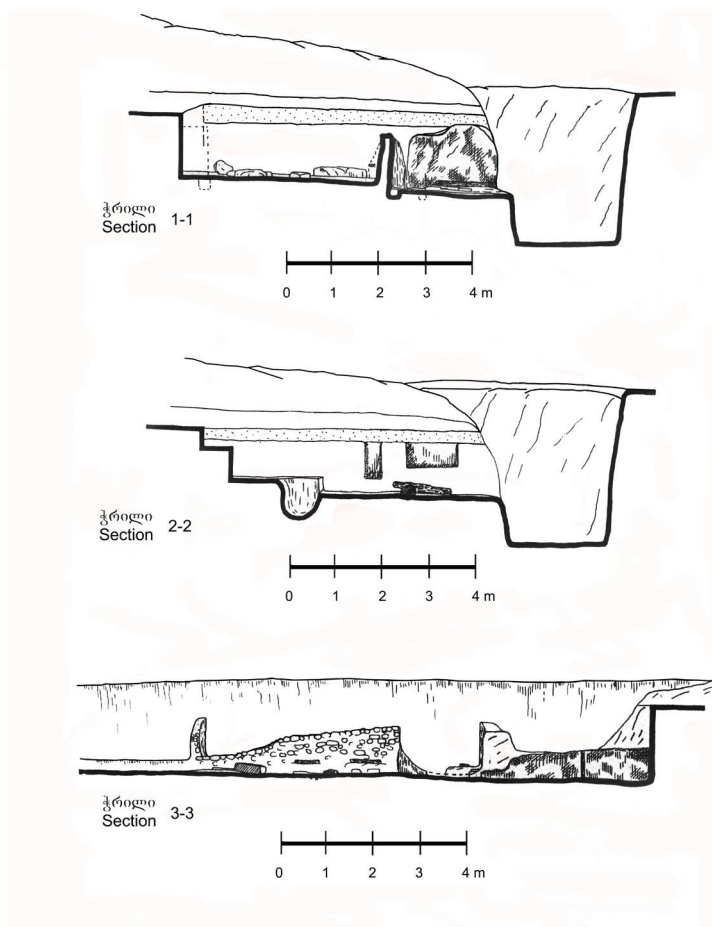
სურ. 2 Fig.

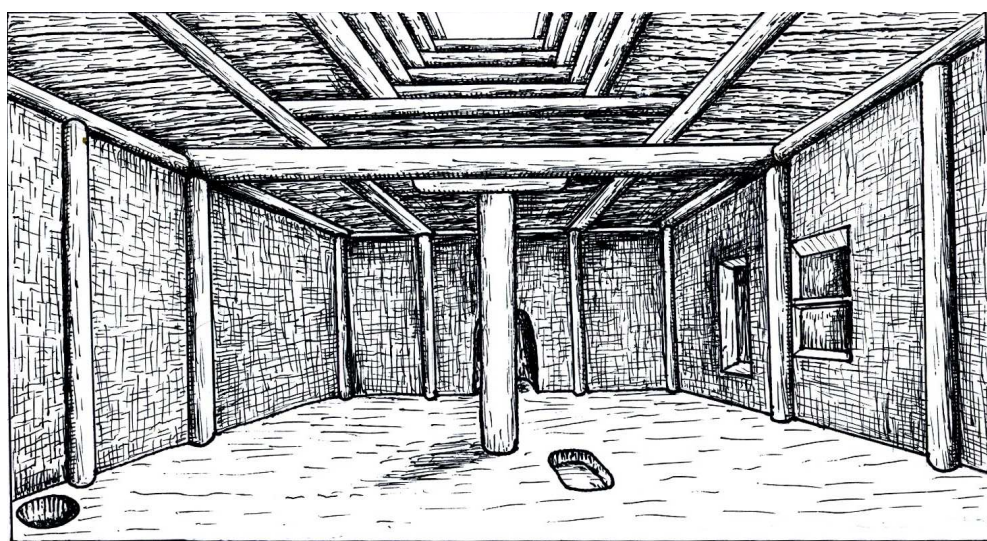
სურ. 3 Fig.

სურ. 4 Fig.

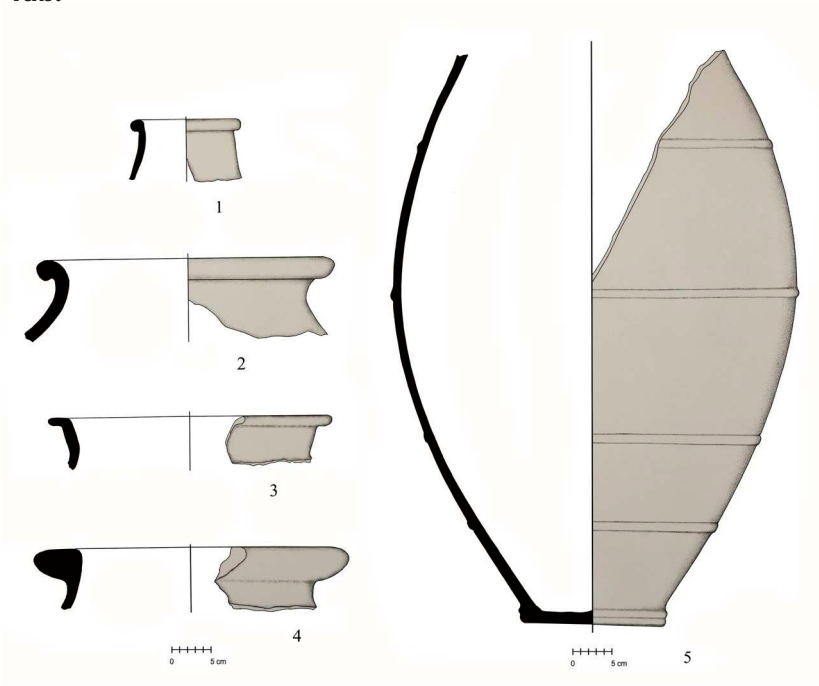

სურ. 5 Fig.

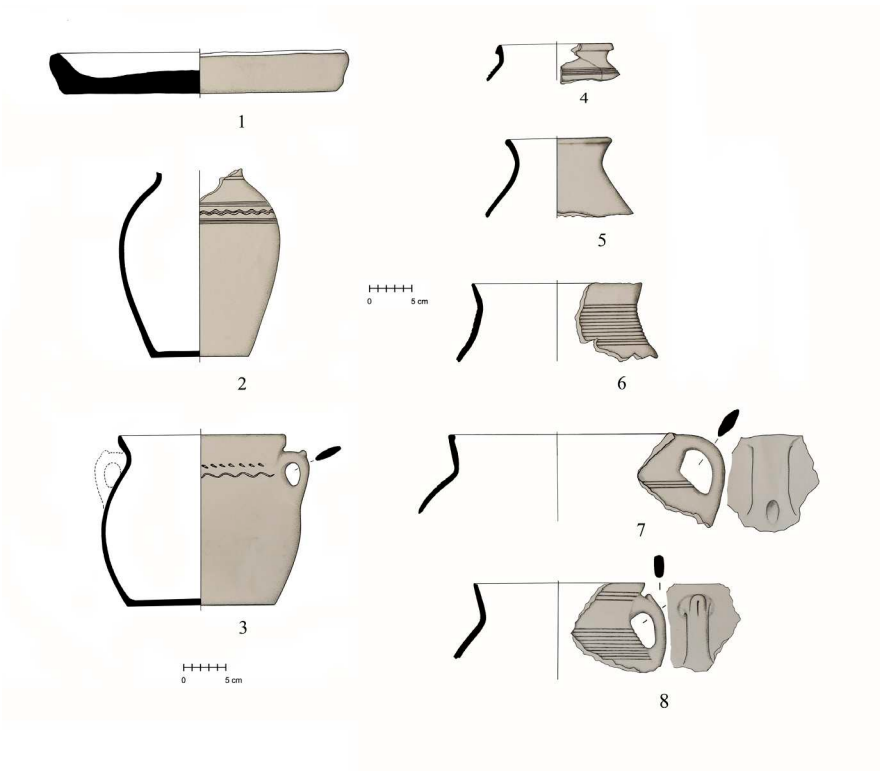

სურ. 6 Fig.

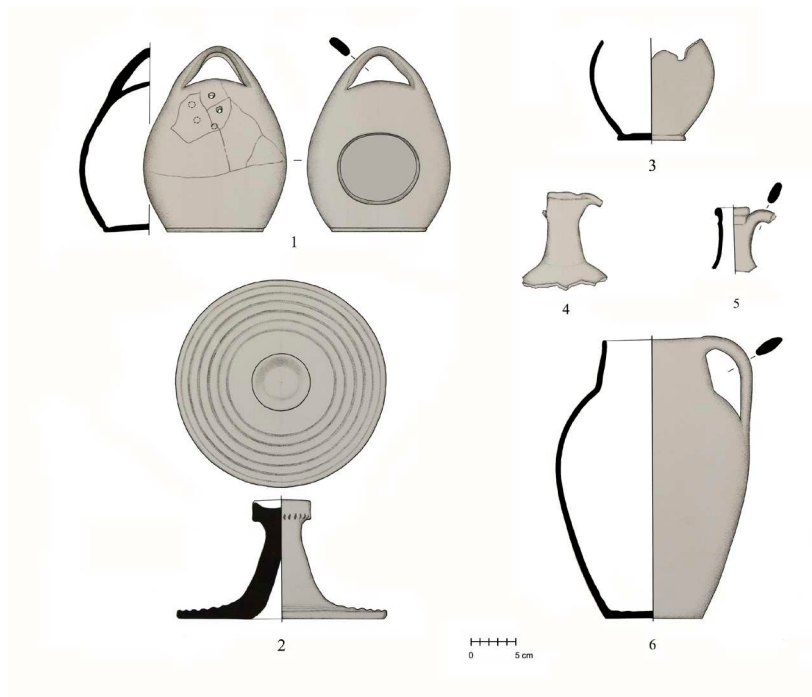
ტაბ. 1 Tab.

ტაბ. 2 Tab.

ტაბ. 3 Tab.

ტაბ. 4 Tab.

